

Permakultura gospodarstva u Hrvatskoj

Zeman, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:759079>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

PERMAKULTURNA GOSPODARSTVA U HRVATSKOJ

DIPLOMSKI RAD

RIJEKA, 2018.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KULTURALNE STUDIJE

MATEA ZEMAN
PERMAKULTURNA GOSPODARSTVA U HRVATSKOJ
DIPLOMSKI RAD

Mentorica: dr. sc. Sarah Cyerny

Matični broj:

Rijeka, rujan 2018.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana _____, kandidatkinja za _____
_____ovime izjavljujem da je ovaj Završni
rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se
oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija.
Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je
prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava.
Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj
visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Rijeci, _____, _____ godine

Sažetak

Permakultura je versatilan koncept novoga vijeka koji u prvom redu označava skladan život u odnosu na zakone prirode i u njoj. Ona se ne odnosi samo na „permanentnu agrikulturu“ iz koje je definicije počela rasprostirati se kognitivnim značenjskim sustavim Zapada već i odnos spram svoje imedijatne okoline, ljudi te upravo svega što pojedinca okružuje. Permakultura se odnosi i na unutarnji (individualni) i na vanjski (gospodarski) uzgoj i brigu te kontinuiranu harmonizaciju. U ovom će se radu predstaviti koncept permakulture te nekoliko oblika permakulturnih zajednica koje postoje u Hrvatskoj. Permakulturu ne može se propagirati poput religije ili nekog individualnog oblika „spasa“ – za ovaj se model življenja mora biti spreman te samoinicijativno, baš poput prirode, i kontinuirano- gradualno krenuti ka svojem vlastitom i veoma osobnom prirodnom toku.

Ključne riječi: permakultura, održivi razvoj, samoodrživost, upravljanje resursima, život u skladu s prirodom

Sadržaj:

1. Uvod.....	3
1.1. Problem i predmet istraživanja.....	5
1.2. Cilj i svrha istraživanja i istraživačka hipoteza.....	6
1.3. Izvori podataka i znanstvene metode	7
1.4. Sadržaj i struktura rada.....	8
2. Problematičnost definiranja koncepta permakulture.....	10
2.1. Mollisonova ideja permakulture	11
2.2. Odnos čovjeka spram zemlje	11
2.3. Odnos čovjeka spram Zemlje.....	13
2.4. Oblici permakulture	16
3. Permakultura i mit.....	18
3.1. Slavenska mitologija i transformativna moće prirode.....	19
3.1.1. Slavenska mitologija i permakultura – konceptualne zajedničkosti	21
3.1.2. Elementi permakulture kod Navajo Indijanaca.....	22
3.1.3. Zajednički elemenat magije	24
3.2. Permakultura kao mit	25
4. Kritike perkamulture i pojam odrasta („Degrowth“)	27
4.1. Odnos permakulture i odrasta	28
4.2. Ukratko o odrastu.....	29
5. Primjena permakulture u Hrvatskoj: najbliži primjeri permakulture.....	34
5.1. Kiševi – permakultura na individualnoj bazi	36
5.2. Udruga „Kopriva“ – društveno bazirano prakticiranje permakulture	37

5.3. Imanje Vukomerić.....	38
5.3.1. Kako funkcionira imanje?	39
5.3.2. Ishod empirijskog istraživanja	40
5.3.3. Pitanja za intervju	41
6. Srodni praktični primjeri permakulture.....	45
6.1. Zajednički vrtovi	46
6.2. Ostali primjeri	47
7. Zaključak.....	49
8. Bibliografija	52
9. Popis slika i prikaza	55
Popis prikaza	55
Popis slika	56

1. Uvod

Kada sam počela razmišljati o temi za svoj završni rad, bila sam sigurna da želim pisati o povezanosti čovjeka s prirodom i to u kontekstu konstruiranja tj. barem predlaganja i definitivno zastupanje nekog drugačijeg, pametnijeg i svrsishodnijeg načina života. Ipak, htjela sam da tema bude sasvim suvremena, da stoji kao svojevrsna obrana od masovne i zaglupljujuće potrošačke kulture koja nas okružuje posvuda, ali u kojoj ipak postoje male „oaze“ harmonije i sklada s prirodom, a novost je da su te male dosad nepoznate oaze sada povezane, jedna od druge uče, razvijaju se i udaraju temelje nečemu što se mnogo ljudi nada da će biti društvena transformacija 21. stoljeća koja će težiti ka senzibilitetu i jačanju povezanosti, jedinstva i kulture prihvaćanja te one razlika.

Ipak, bilo kako bilo s budućnosti svijeta, u kontekstu gore opisane željene teme permakultura je na neki način „sama došla“ jer sam i sama već dosta vremena aktivna na različitim virtualnim mjestima koja sam počela posjećivati u želji da se bolje brinem za svoje kućne biljke. Otkrivajući koncept, postalo je sasvim jasno da je savršen jer utjelovljuje sve što sam htjela prenijeti i više – življenje permakulture staro je gotovo kao i sam čovjek, ali teoriju i narative o permakulturi kao takvoj poznajemo tek iz arhivistikom opsjednutog 20. stoljeća. Osim toga, postoji mnogo aspekata permakulture u stanovitim starim i novim društvima (Navajo), ali i onim mitskim, prenesenim na suvremena uređenja (slavenska mitologija) i unutarustavne rituale kao što su primjerice poklade ili „maškare“, osobito popularne u ovome zaljevu.

Elementi permakulture odjednom su počeli nicati odasvud, ali prije svega bilo je potrebno definirati pojam i strukturirati ga te fokusirati – to je lako učinjeno odabirom fokusa na Hrvatsku, koju je iz tadašnje perspektive imalo smisla upoznati te mi je drago da sam donijela tu odluku jer me odvela na nekoliko veoma zanimljivih mjesta, a zasigurno obogatila za mnoštvo zanimljivih informacija koje se nadam ovdje obrazložiti

Permakultura je pojam koji se u zapadnoj civilizaciji pojavio krajem 20. st. i unatoč etimologijskoj jednostavnosti te brznoj dostupnosti informacija – ovaj pojam i dan-danas nije sasvim jasan široj korisničkoj populaciji (svijeta koji ga je iznjedrio). Priča je počela s

narušavanjem ekosustava planete Zemlje, a od strane čovjeka čiji je brz tehnološki napredak rezultirao nepažnjom u korištenju prirodnih resursa¹. U to vrijeme dvojica australskih znanstvenika, Bill Mollison i David Holmgren predstavljaju svijetu koncept permakulture kao „permanentne agrikulture“ odnosno jedinstvenog načina upravljanja gospodarstvom kako bi se uz usmjerenje i poticanje prirodnih procesa moglo uzgojiti što više komplementarnih namirnica, ali i stvoriti druge uvjete za uravnotežen suživot čovjeka unutar Prirode. Permakultura je jedna od prvih teorija održivog življenja koja je fokusirajući se na prirodu i balans (kao takav) adresirala ogromne globalne probleme (koji prijete životu na Zemlji) kao što su: masovna konzumacija i proizvodnja jednokratnih proizvoda, ogromna devastacija globalnog ekosustava zbog plastičnog otpada koji se ne razgrađuje, korištenje i pročišćavanje prirodnih resursa (u prvom redu vode) ondje gdje je kvaliteta života zbog zagađenja opala, ali i drugdje.

S obzirom na to da je nastala u vrijeme procvata „hippie“ kulture u SAD-u, permakultura je kao način života često bila obilježavana kao neka nova „new age“ filozofija ili jedan od novijih religijskih oblika života u zajednici. Ipak, unatoč činjenici da nastaje kao kontra-kultura, permakultura i kao način života i kao agrikulturni model ne funkcioniraju ni na kakvom (institucionalnom) religijskom principu, iako se u ovom načinu života mogu pronaći elementi koje bismo mogli nazvati stanovitom religioznošću.

Danas, permakultura je nego jasniji koncept široj javnosti negoli je to bio prije: raspoložemo s mnogo više publikacija na raznim jezicima i specifičnom za gotovo svako podneblje na Zemlji (ako isto ima elemente zapadnjačke kulture). Permakultura se više no ikad vezuje uz način života, ali posljednjih godina svjedočimo promjeni fokusa s promatranja permakulture kao spiritualne prakse, već se zasta ovaj koncept promatra gotovo isključivo unutar granica ostvarenja održivog gospodarskog sustava te usklađivanja istog zajedno s vlastitim životom sa zakonitostima u prirodi istovremeno osnažujući zdravlje svih koji sudjeluju u ovom procesu.

¹ Ova priča ide u i obrnutom smjeru: nepažnja prema ekosustavu (više negoli ikada u povijesti) i nepotpuno poznavanje istog bili su kontekst u kojem se dogodio najveći tehnološki skok, tj. u drugoj polovici 20. st.

1.1. Problem i predmet istraživanja

Za koncept permakulture ne možemo reći da je sasvim istražen, definiran, a ono što zasigurno nije jest jasan širokom spektru suvremenih konzumenata kulture (Jednako tako, ne možemo ga nazvati neistraženim, naprotiv. Postoji mnogo teorija o permakulturi i mnogo definicija koje nastoje obuhvatiti ovaj pojam.

O permakulturi počelo se govoriti u javnom diskurzu krajem 70-ih godina prošlog stoljeća kada su Bill Mollison i David Holmgren iskovali pojam označivši ga kao „cjelogodišnja² agrikultura“ (Mollison, Holmgren, 1990: 42). Otad je pojam ušao u službenu upotrebu u zapadnom svijetu, ali je istovremeno, od samih početaka bio i oznakom za „permanentnu kulturu“ kao takvu, a u ovom se segmentu već dobro ušlo u filozofske vode. Terry Eagleton³ je još 1943. godine pri traženju načina da predstavi, opiše i re-definira koncept kulture, „priču“ započeo onom o obrađivanju zemlje kako bi se na njoj uzgojilo sredstva za život (hranu). Tako je isto i pri definiranju permakulture kao agrikulturnom modelu referencijalna nit gotovo odmah (simultano i paralelno) „potekla“ u opisivanje uzgoja „duhovne“ kulture odnosno intelektualne i duhovne dimenzije čovjeka te racionalizacije modela po kojem bi i čovjeka (ili samoga sebe) kao vrstu valjalo „uzgojiti“ poštujući pretpostavljenu univerzalnu prirodu i/ili narav čovjeka kao vrste na zemlji.

Permakultura je kao teorija ishod 20. stoljeća, ali kao praktičan način života, ona se javlja još od najranijih civilizacija i u tom smislu ona je onkraj povijesti. Elemente permakulture možemo pronaći i u socijalnom aspektu mitova o kojem govori Fraser (1922), ali jednako tako postoje i mitski aspekti permakulture. U slavenskoj je mitologiji osobito zanimljiv moment i to ključni moment transformacije iz prirodnog u natprirodno ili onkraj-prirodno, ali uvijek još prirodno pa se i ovdje može povući paralela s konceptom permakulture, iako samo koristeći ključne riječi jer su materije slavenske mitologije i permakulture dvije zasebne narativne cjeline.

² ili „višegodišnja“

³ Koncept permakulture je, kao i koncept kulture „koncept s više lica, zbog čega je otežano striktno razmišljati o njemu“ (Eagleton, 2016: viii).

Permakultura kao pokret (zato što ima neku vrstu revolucionarnog momenta) nije ostala bez kritike, i pritom se ne misli na neutemeljene kritike u popularnom ključu zvane „mitovima o permakulturi“, već stvarne, smislene i misaono relevantne kritike usmjerene ni manje ni više već od strane sestrinske joj znanosti, načina života i najprije pokreta – odrasta. Odrast je, u teorijskom smislu, nešto militantnija verzija permakulture na čijim principima je i zasnovan, ali je utoliko različit jer pretpostavlja socijalni angažman u područjima politike, gospodarstva, ljudskih prava itd.

Problem je rada stoga predstavljanje permakulture i pronalazak jednog versatilnog načina da se ovaj koncept prikaže, stoga je moguće reći da se u radu traži stanovita teorijska standardizacija pojma permakulture. Da, ali samo ako ista dolazi iz multi-perspektivnog staništa koje nastoji istaknuti, ali i premostiti (te svakako objediniti) imanentne metodološke razlike.

1.2. Cilj i svrha istraživanja i istraživačka hipoteza

Cilj je istraživanja teorijsko uvođenje, a u svrhu znanstvene legitimacije – te tim putem i popularizacije pojma, ma koliko ona neznatna bila.

Svrha je rada standardizacija pojma permakulture, a u daljnju svrhu popularizacije permakulture kao načina života, osobito na Zapadu gdje je rastući razvoj tehnologije doveo do otuđenja pojedinca od vlastitih izvora i korijena osnovne brige za život. Zapravo, „briga“ je u ovoj priči riječ koju želimo zamijeniti riječju „uzgoj“.

Zbog kompleksnosti ove teme, istraživačkih će hipoteza biti nekoliko.

Jedna je od hipoteza ona da je permakultura aktivno nadilaženje kulturalno naslijeđenih dualizama (priroda/kultura, muškarac/žena, te osobito podjela tijelo/duh).

Jedna je od istraživačkih hipoteza i ova: činjenica da je koncept permakulture dosta nejasan prosječnom korisniku Interneta (pojava koja je danas prilično neobična) proizlazi i iz činjenice da s obzirom na to da permakultura kao način života potkopava i narušava birokratsko-administrativni establishment nacionalnih država, institucionalni aparat nema razloga za promociju permakulture. Naprotiv, isti ima motiva za daljnje zamagljivanje i zatiranje informacija o ovoj temi.

Konačno, premisa je ovoga rada (ujedno i motiv za njegovo pisanje) – ona da je permakultura u svojoj suštini skup odgovornih, održivih i racionalno eksploatorskih načina (ne samo ljudskih) života.

1.3. Izvori podataka i znanstvene metode

Zbog (ne)istraženosti ovoga koncepta, odnosno zbog teorijske sklonosti da se na koncept permakulture gleda iz pozicije suviše suženog tematskog okvira, u radu će se koristiti više znanstvenoistraživačkih metoda kako bi se sa što više „strana“ obuhvatilo i re-predstavilo koncept. Metodologija će uzrokovati strukturu i sadržaj rada.

U teorijskom dijelu rada, znanstvena će metoda biti prikupljanje i analiza te komparacija i re-kompilacija dosadašnjih teorija o permakulturi. Zato će biti potrebno „pomiriti“ dvije različite intelektualne struje: onu koja permakulturu veže za zemlju i ona koja koristeći ovaj koncept objašnjava prirodu čovjeka i gradi osnovu za iznalaženje načina za njezinu maksimalnu iskoristivost.

U praktičnom će dijelu rada biti predstavljeni neki od suvremenih oblika permakulturnih gospodarstava, s osobitim naglaskom na Republiku Hrvatsku. U ovu je svrhu autorica rada posjetila jedno od permakulturnih imanja odnosno (poznatijih permakulturnih) zajednica u Hrvatskoj te je, provevši ondje tri dana u sklopu „Radionice permakulturnog dizajna“ učinila mali intervju koji je uključivao dvanaest ispitanika od kojih neki žive na spomenutom imanju, a neki ga redovito posjećuju. Intervjui su konstruirani u polu-strukturiranom smislu, odnosno koncept se sastojao od šest osnovnih pitanja na koje su ispitanici odgovorili. Iz njihovih je odgovora izvučena zajednička matrica (na temelju ključnih riječi koje su upotrebljavali pri izražavanju mišljenja) te je predstavljena u obliku tablice u posljednjem dijelu rada. Svrha ovog malog terenskog istraživanja bila je dobiti uvid u percepciju života i općenito, dobiti sliku o zadovoljstvu životom kao takvim, a od strane ljudi koji žive permakulturu u Hrvatskoj.

1.4. Sadržaj i struktura rada

Rad će u strukturalnom dijelu prije svega iscrtati obilježja permakulture te dati prijedlog za njezino definiranje u znanosti, a prema univerzalnim odrednicama, dakle onima koje možemo naći u svim konzultiranim izvorima. Proučit će se tako najprije zašto je tako teško definirati ovaj koncept, a potom će se ponuditi definicija.

Nakon postavljanja prijedloga definicije – koja će ujedno poslužiti kao premisa rada, vidjet ćemo neke oblike permakulture: od kultiviranja zemlje, do kultiviranja individualne ljudske psihologije u svijetu. Postavit će se pitanje zašto je teško definirati permakulturu te pokušati prodrijeti na sva područja na koja ista zadire, razotkrivajući pritom neke mitove o permakulturi koji su se ustoličili u popularnoj kulturi. S obzirom na to da se radi o odnosu s dvojakim konceptom zemlje, nastojat će se obrazložiti isto.

Središnji će dio rada zanimati odnos permakulture i mita, a u svrhu prikaza da je permakulturni način života odavno uklopljen u čovjekovu svakodnevicu, a osimboličen odnosno portretiran u mitovima i narativima koje je prenosio. O ovom će kontekstu osobito zanimljivo biti promotriti slavensku mitologiju i elemente permakulture unutar nje zato što nam je ona najbliži konceptualni i emocionalni primjer.

Rad će dotaknuti i kritike permakulture te sestrinski joj koncept odrasta (eng. „degrowth“) koje je paradoksalno istovremeno koristi kao bazi i tako podržava i potiče, ali i oštro kritizira nedostatak joj nečega što bismo lako mogli okarakterizirati kao militantnošću.

Konačno, fokalni će i završni dio rada zanimati, u „permakultur(al)noj“ maniri, situacija u Hrvatskoj. Ovdje će se prikazati tri oblika prakticiranja permakulture (njezine teorije i prakse) koji su nam najbliži i dostupni za analizu: iscrtat ćemo osnovne značajke ovih zajednica i ustanoviti koliko su bliske onome što zastupaju ili pokušavaju zastupati.

Prije samog zaključka iznijet će se mini-istraživanje koje je autorica u travnju ove godine poduzela u permakulturnom selu Vukomerić kraj Zagreba.

U završetku ćemo se osvrnuti na neke srodne i zanimljive oblike permakulturnog načina civilne organizacije, a Zaključak će se sastojati od re-definicije i re-predstavljanja pojma permakulture, proizišlog iz prethodne analize. Također, u Zaključku će se ponuditi model za šire usvajanje, popularizaciju i (uvjetno rečeno) – standardizaciju pojma permakulture (s obaveznim osvrtom na njezin potencijalan učinak za civilno društvo Zapada).

2. Problematičnost definiranja koncepta permakulture

Ako riječ (i koncept) permakultura promatramo kroz etimologijski objektiv, brzo ćemo se naći u problemu jer je riječ „permakultura“ kovanica riječi „permanentno“ (čiji je početak za ove potrebe pretvoren u prefiks) te riječi „kultura“ – riječi s jednim od najširih značenjskih dijapazona na svakom svjetskom jeziku.

Ovu su riječ „sredinom sedamdesetih prvi put upotrijebila dvojica Australaca, David Holmgren i Bill Mollison, kako bi opisali sistem dizajniranja iniciran kao reakcija na ono što su oni, kao i mnogi drugi širom svijeta, vidjeli kao ozbiljnu prijetnju opstanku svijetu nas. Prvobitno izvedena iz termina PERMAnentna agriKULTURA, permakultura je premašila vlastite korijene pronalazačenja strategija kreiranja održivih metoda uzgajanja hrane, da bi postala svjetskim pokretom koji povezuje sve aspekte onakvog načina življenja kojim bismo mi kao ljudska bića bili u odnosu sklada sa Zemljom i njenim ograničenim resursima“ (Burnett, 2004: 11).

Permakulturu je kao pojam dosta teško precizno odrediti i/ili naprosto izreći njezin sinonim. Riječ dolazi od riječi trajno i kultura, a u najširem smislu obilježava gradualan rast i razvoj neke žive kulture (bila ona biljna, životinjska ili ljudska) uz maksimalno poštivanje prirode i naravi onih organizama koji u njoj aktivno sudjeluju. Ipak, prefiks perma- ne označava trajnost u strogom smislu riječi. Za razumijevanje permakulture ključna je riječ održivost⁴, a tako zapravo upućuje na racionalizaciju dobara – ova determinanta određuje u najstrožem smislu koncept permakulture.

„Permakultura je sustav dizajn[iranj]a koji je vođen principima Prirode. Ovaj je koncept u principu baziran na dizajniranju i kreaciji održivih ljudskog habitata koji uključuju kuće, održavanje života i prilike za isto, zdravo okruženje i prirodno bogatstvo. Unutar takve perspektive, postoji snažna pristranost pri razmatranju okružujućeg okoliša kao osnovnog priskrbnog sustava i baze za učenje. Radom unutar takvog prostora, moguće je oformiti bolje, međusobno su-ovisne odnose te dugoročno unaprijediti sve ove resurse, na taj način stvarajući

⁴ Podcrtala M. Z.

habitat koji ima višestruke poveznice i kreira više energije negoli je potrebno da održi samoga sebe“ (Peeters, 2011: 423).

Dakle, s obzirom na to da je permakultura vrlo nov koncept (iz aspekta historiografije) – ona se definira kao održivi uzgoj komplementarnih kultura te se kao takav jedan koncept striktno veže za agrikulturu odnosno agronomiju kao znanost. Možda je tomu tako i bio krajem 20. stoljeća kad se ovaj koncept pojavio i kad je ušao u široku upotrebu, ali danas zasigurno ne možemo permakulturu vezivati samo i isključivo za agronomiju, iako je lako moguće reći da je „matična“ domena permakulture agronomija to jest, specifičnije – odnos čovjeka spram zemlje kao elementa i Zemlje kao planeta.

2.1. Mollisonova ideja permakulture

Bill Mollison, čovjek koji se smatra „osnivačem“ ideje o permakulturi u predgovoru svoje knjige „Permaculture: A Designer's Manual“ (hrv. „Permakultura – dizajnerski priručnik“) permakulturu uopće ne naziva konceptom već životom, odnosno jednim od njegovih oblika. Kao takvog, Mollison permakulturu definira kao „dizajniranje održivih ljudskih postojbina, te očuvanje te produžetak prirodnih procesa“ (Mollison, 1988: II). Navodi da se permakultura odnosi na

„dizajniranje i održavanje kultivirane ekologije u svakoj klimi: na principe dizajna; na metode dizajna; na razumijevanje uzoraka u prirodi; tipovima zemlje; kretanjima tla; tehnikama i strategijama u različitim klimatskim podnebljima; na agrikulturu; te na socijalni, pravni i ekonomski dizajn [stanovite] ljudske postojbine [odnosno društvene organizacije]“ (ibid).

Kada je gradio ideju o permakulturi, Mollison nije imao na umu činiti razliku između čovjekova odnosa spram Zemlje kao planeta i njegova odnosa spram zemlje kao tla.

2.2. Odnos čovjeka spram zemlje

Permanentna agrikultura točan je izraz za permakulturu u kontekstu zemlje kao tla, elementa i sredstva za uzgoj biljaka (i životinja) odnosno kultura – to je teorijsko ishodište permakulture koje, iako sasvim orijentirano na agrikulturu, nije lišeno teorijskog sloja u kojem se jasno razaznaje revolucionarni moment tj. modus uporabe permakulture. Kada su Holmgren i

Mollison uveli pojam permakulture u simbolički preopterećenu te izuzetno medijaliziranu kulturu Zapada, isti se pojam ondje našao kao revolucionarni alat pri konstrukciji svijeta u kojem je odnos čovjeka s njegovom okolinom skladniji odnosno funkcionalniji⁵.

„U kapitalizmu [...] kultura nije mimetička već postaje izvor simboličke (re)adaptacije, (re)interpretacije. U tom se tipu društva ljudi uče i navikavaju na česte promjene, od posla do partnera [...] kako bi se profit ovjekovječio, a sve drugo pretvorilo u potrošni materijal“ (Katunarić, 2012: 123).

Na samom kraju 20. stoljeća postalo je i više no evidentno da je odnos čovjeka spram prirode u neskladu, što se najviše očitovalo na ekološkom (posebice klimatološkom) planu. Započeo je tada javni diskurz o potrebitosti da se pod hitno uvedu regulacije za smanjenje ispuštanja otrovnih plinova u atmosferu, obzirom da je globalno zatopljenje odnosno „efekt staklenika“ bila među prvim manifestacijama narušenog ekološkog sustava. Simultano, započinju zaživljavati mnoge (uvjetno rečeno) „alternativne“ kulture, a unutar mainstream kulture Zapada kao reakcija na neslaganje s nametnutom kulturalnom matricom te potreba za zauzimanjem medijskoga prostora kako bi se ponudio alternativan način života i pogleda na isti. Mnogi su od ovih pokreta imali religijski (institucionalno spiritualni) agens te stoga, kada se referiramo na „prosvjetiteljske“ pokrete i inicijative s kraja 20. stoljeća, često dolazimo u dvojbu je li specifičan oblik života religijski ili on to nije. Pokazat ćemo kako način života koji promovira permakultura (kao permanentna agrikultura) nije religijski determiniran, iako se iz njega jasno mogu razlučiti stanoviti religijski elementi. Ipak, radi se o kulturi koja u fokusu ima skladni život, a u svrhu sveopćeg zdravlja bića (organizma) koji je planet Zemlja. U ovom će kontekstu, kojeg će objasniti naredno poglavlje, permakultura biti shvaćena ne kao „permanentna agrikultura“ kao u odnosu spram zemljom, već će se za ovaj specifičan kontekst preuzeti Bellova definicija permakulture kao „samoodrživog života na zemlji“ (Bell, 2002).

⁵ Permakultura kao permanentna agrikultura jest „svjesno dizajniranje i održavanje agrikulturno produktivnih sustava koji su raznoliki, stabilni, te posjeduju otpornost spram prirodnih ekosustava. To je harmonična integracija krajolika i ljudi koji sebi priskrbuju hranu, energiju, utočište i [podmiruju] ostale materijalne i nematerijalne potrebe na održiv način. Bez permanentne agrikulture ne postoji mogućnost za stabilan socijalan red“ (Mollisson, 1988: ix).

Slika 1. Prikaz iz djela Marine Abramović „Balkan Erotic Epic“ iz 2005. godine u kojem je prikazana ovisnost i stoga povezanost čovjeka s prirodom

Izvor: Li-ma.nl. Dostupno na: <http://www.li-ma.nl/site/catalogue/art/marina-abramovic/balkan-erotic-epic-single-man-copulating-with/9610> [29.08.2018.]

„Temeljne postavke permakulturnog razmišljanja dolaze iz tradicionalnih i domorodačkih kultura koje okoliš i ljude doživljavaju kao međusobno povezane, dok njihova interakcija s krajobrazom odražava sistemsko razumijevanje prirode. Permakultura također daje doprinos suvremenim inovacijama u području prirodne gradnje, obrazovanja, dizajniranja osobnih i kulturnih sustava, te oblikovanja krajobraza u gradskim i prigradskim područjima“ (Bardos, 2018).

2.3. Odnos čovjeka spram Zemlje

Permakultura kao pothvat na individualnoj razini, dakle kao odabrani način života često biva uklopljena u stanovite mitske ili religijske sustave odnosno prakse. Često je zamjenjuju za stanovite „new age“ filozofije ili svakodnevnice matrice koje prije svega uključuju stanovit moralan sustav utemeljen na stanovitom zapisu, kao što je to kod velike većine religija svijeta.

Zašto je tomu tako može se objasniti kroz činjenicu da pojedinci i pojedinke koji se odluče za ovakav način života trebaju velik odnosno širok prostor djelovanja, pa se stoga nerijetko povlače iz urbanih sredina. Međutim, ovdje se zaista ne radi o religiji, iako je moguće ekstrahirati religijske momente u prakticiranju permakulture: zapisi po kojima se vodi sadržani su u priručnicima za permakulturu (dakle, specifično su vezane za obradu zemlje i uzgoj kultura); moralna je struktura utemeljena na ravnopravnom odnosu spram svoje okoline te poštivanju svakog oblika života na Zemlji⁶; dok se praktična razina svodi na naglašavanje sklada i uspostavljenja sklada na svakom području vlastitog djelovanja (inferiornog i eksteriornog).

„[Č]esto se čini nejasnim što permakultura doista jest. Prije svega, ona NIJE 'vrtlarska metoda' (iako odatle vuče korijene, a vrtlarski je pristup važno načelo permakulture). Ona također nije nikakva pseudo-mistična 'new age' filozofija. Također sam čuo da se mora 'kupiti zemlju' da bi se 'bavilo permakulturom'. To je također mit. Permakultura se temelji na zdravom razumu i logici, i dostupna je svima, bez obzira na situaciju ili stanje bankovnog računa“ (Burnett, 2004: 11).

Mollison je sasvim jasan kada definira permakulturu i kao permanentnu agrikulturu i kao širi socijalni koncept, a te se dvije definicije u njega po malo čemu razlikuju. U „Dizajnerskom priručniku“, ipak, permakultura je prikazana prije svega kao odnos čovjeka spram Zemlje kao organizma, kao bića i kao sastavnog dijela čovjeka samog. Mollison govori o „Prvoj zapovjedi“ (eng. Prime Directive) ili Prvoj naredbi, postavci permakulture – definira je na sljedeći način:

„Jedina je etička odluka preuzeti odgovornost za naše vlastito postojanje i za postojanje naše djece. **Donesi[mo] je sada**⁷“ (Mollison, 1988: 1). Kroz čitavo djelo, zapravo, oba djela koja su klasici u znanosti o permakulturi, Mollison, ali i drugi autori neprestano naglašavaju važnost imedijatnog djelovanja i poduzimanja aktivnosti odmah. Dovoljno je izići u šetnju, pa da se snuždeni čovjek osjeća bolje, navode – baš kao i čitava plejada klasičnih književnika svih vremena – odnos je čovjeka i prirode ključan za boljitak individue, boljitak koji se širi na ostale individue, društvo, infrastrukturu te polako, poput kakve biljne kulture, zauzima sve

⁶ Čije je postojanje i funkcija jedna te ista stvar unutar organizma koji je planet Zemlja.

⁷ Podcrtao B. M.

prostore socijalnog života. Ovo je uređenje nemoguće ostvariti bez ostvarivanja održivog i harmoničnog života unutar prostora na Zemlji koji nam je dan i za koji smo odgovorni.

Prikaz 1. Prikaz šireg pogleda na koncept permakulture⁸ odnosno svega što isti uključuje

Izvor: <http://fireflylifesciences.com/portfolio-items/permaculture/> [22.05.2018.]

Inicijalno, permakultura jest zamišljena kao vizualno kružna formacija koja počinje od čovjeka te se koncentrično rasprostire i namjesto da „zauzima“ prirodu oko sebe, čovjek joj se prilagođava i u njoj traži sklad. Nerijetko nalazimo na veganske i vegetarijanske prehrambene prakse među ljudima koji žive permakulturu, osobito u onim predjelima Zemlje gdje klima pogoduje uzgoju šire palete raznovrsnog bilja (kao što je to primjerice naš Mediteran, ali i kontinent). Zbog ove koncepcije, permakultura po definiciji nije samo „permanentna agrikultura“, na što se odnosila kada je započela ova priča već je uistinu način života koji prije svega u obzir uzima sklad čovjeka i prirode. U tom smislu, permakultura nema revolucionarni moment u praksi, već samo u teoriji. U praksi se ovaj oblik življenja rasprostire kontinuirano i gradualno (među ljudima), kao prirodan proces koji jest.

⁸ U samoj sredini grafike stoje riječi: „Dizajn za sustav ekološkog i održivog življenja, koji integrira biljke, životinje, zgrade, ljude i zajednice“ (Orig. „A design system for ecological and sustainable living, integrating plants, animals, buildings, people, and communities.“)

Upravo koncepti poput procesa, trajanja, tranzicije i prilagodbe jesu te ključne riječi koje konstantno podcrtavaju važnost kontinuuma u tranzicije, a kada govorimo o permakulturi i životu kao takvom uopće. „Informacije i čovječanstvo, znanost i razumijevanje u [neprestanoj] tranziciji su“ (Mollison, 1988: 1), jednako kao što je i priroda sama i je o ma kakvoj stvari illi projektu odnosno načinu života nemoguće govoriti u terminima „permanentnog“, već je radije preporučeno razmišljati u terminima kontinuiranosti i stalne (pravilne i prirodne) (pro)mjene.

2.4. Oblici permakulture

Oblici permakulture mnogi su i versatilni te sasvim ovise o datom podneblju. Ono što je ipak zajednički cilj svima koji žive permakulturu bez obzira na podneblje na planeti Zemlji jest procvat života koji se događa tako da se „divlja“ priroda pusti da sama sebi stvara put na datom području. Na taj način, ona „priziva“ druge vrste, ne samo biljne već i životinjske te ostale koji su joj potrebni da ustanovu optimalno funkcioniranje čitavoga sustava.

„Kada dizajniramo zajednicu, društvo ili habitat, prirodni dizajni mogu biti najprivlačniji u divljim predjelima gdje priroda čuva nove vrste i gdje se novi odnosi i veze neprestano rađaju. Divljina je ključ [za razumijevanje] načina na koji priroda na zemlji održava samu sebe tijekom vremena. Mi nastavljamo otkrivati nove vrste u divljim predjelima ili u mjestima gdje priroda dobiva odriješene ruke na evolucijskom putu. Evolucija je način na koji priroda dizajnira nove vrste i [na taj način] generira red iz kaosa. Puštajući neka (pojedina) područja da se divlje razvijaju, mi prizivamo prirodu da radi za nas i da privlači raznolike nove vrste“ (Peeters, 2011: 424).

Kao što vidimo iz Peetersovog citata, oblici permakulture mnogi su kao i oblici života na Zemlji. Ono što nas razlikuje jedne od drugih u očima je permakulture (ako smijemo napraviti ovu personifikaciju) jednostavno riječ – vrsta. Po tome smo jednaki – po svojim različitostima, a permakultura nas uči poštivajući različitosti raditi na funkcionalnom jedinstvu.

Kada govorimo o primjeni permakulture u urbanim sredinama, onda uglavnom govorimo o samostalnim odnosno individualnim pothvatima građana. Ipak, ako se radi o urbanoj

društvenoj sferi, u tom slučaju je lako primijetiti da promicanje permakulture u društvu uglavnom dolazi iz smjera civilnog sektora, s obzirom na to da se radi o promoviranju vrijednosti permakulture te cjelokupne filozofije; te iz profitnog sektora u kojem stvari ipak funkcioniraju drugačije, odnosno marketinški je naglasak na proizvodu koji se plasira na tržište.

3. Permakultura i mit

„Mit se načelno razumije kao skup konvencija i zajedničkih značenja. U tom smislu on je ideološki proizvod. Suvremeni istraživači i tumači mita ipak više ne traže neko univerzalno značenje, ni zajednički, svima prisni arhetip, nego posežu za njegovim specifičnim smislom u određenoj tradiciji, kulturi i ideologiji. Mitovi su skup različitih znanja iskazanih u simboličkoj formi i zato u njima, kao u nikada do kraja istraženom trezoru, uvijek nanovo nešto novo pronalazimo. Mit se svaki put shvaća kao nešto što biću i svim njegovim tvorevinama prethodi, kao duhovno i povijesno nasljeđe i prisustvo koje pripada kulturnoj ili religijskoj tradiciji, s kojom čovjek ostaje u sprezi ili pak s njom prekida, od nje se otima i sve više udaljava“ (Finci, 2017: 1489).

Pri konstrukciji mitova, za svaku je pojedinu drevnu kulturu karakteristična vizualizacija „onostranoga“ koje objašnjava prirodne pojave u tijeku svakodnevnog života te života jedinke uopće, klimatsko je podneblje od ključne važnosti. Ono će tijekom izvjesnog perioda formirati stanovitu „kulisu“ odnosno krajolik mitova, ali i dati karakterne osobine likovima koji ih „nastanjuju“ odnosno koji se opetovano i povezano u njima pojavljuju. U grčkoj mitologiji tako susrećemo Zeusa čiji je simbol munja, a kraljuje nebom i svim bogovima, uz svojega brata Posejdona (stanovitog „sekundarnog boga“) čiji je dom more, a simbol osti. Božanstva ženskih rodni crta poput Here, Zeusove družice karakterizira ipak najviše ljubomora (sasvim ljudski osjećaj, a nipošto „božanski“ i stoga ovdje imamo feministički moment), ali i krug, kao simbol braka (prsten), dok je Dijana (božica lova) prikazana imajući i muške i ženske rodne crte, a Afrodita, boginja ljepote nosi simbol jabuke itd. Elementi prisutni u osnovnim karakteristikama božanstava drevne Grčke, elementi su koje su stari Grci svakodnevno viđali te poznavali dobro: plovidba morem bila je osnovna gospodarska grana u ono vrijeme (ali i danas ostaje među važnijima), „nebo“ je rezultat blage mediteranske klime (koja je istina u ono vrijeme bila nešto oštija), a jabuka je voće koje raste na tom području gdje ne zahtijeva mnogo brige, osim one osnovne. Položaj je žena i njihova uloga druga priča, ali jasno je da su mitovi reprezentacije odnosno „simulakrumi“ za neko „stvarno“ društveno uređenje, odnosno ono iz državnog aspekta.

„Od promjena koje godišnja doba donose sa sobom, najupečatljivije su u umjerenj zoni one koje utječu na vegetaciju. Utjecaj godišnjih doba na životinje, iako velik, nije bi približno tako manifestan. Prema tome, prirodno je da su magijske drame dizajnirane da tjeraju zimu i prizivaju proljeće te bi pritom naglasak trebao biti na vegetaciji, te na tome da drveće i biljke u njima predstavljaju prominentnije reprezentacije od zvijeri i ptica“ (Fraser, 1922).

Frazer svoja razmatranja mitologije odnosno mitologija tumači na primijenjenoj znanosti kao sociološkom mehanizmu koji objašnjava mit istovremeno ga generirajući. Temeljeći svoja istraživanja odnosno znanstvena nastojanja na mnogobrojnim etnološkim studijama te promatrajući mit kao eminentno socijalni mehanizam, Frazer nas navodi da sami izvodimo refleksije i komparacije između mitskog uređenja i onog „realnog“ podučavajući nas pritom veoma kvalitetno iščitavanju simbola, što je zapravo bila velika tendencija cjelokupne europske misli i intelektualizma kao takvog u drugoj polovici 19. stoljeća kada se i javlja pojam „simbolizam“ pod čijim je Frazer bio jakim utjecajem.

3.1. Slavska mitologija i transformativna moće prirode

Slavska je mitologija zanimljiva ne samo zbog toga što se radi o prostorima na kojima obitavamo „ovdje i sada“ koji su dom ovoga diskurza, već zbog specifične, „magijske“ povezanosti čovjeka i prirode te posvemašne „vjere“ u neprestanu transformaciju, ako je govoriti o vjeri, a ako nije – u tom se slučaju zasigurno radi o činjenici da je „transformacija prirode“ ključan koncept kada govorimo o specifično slavenskoj mitologiji. Transformacija je, dakle, intrinzična estetska odrednica slavske mitologije kao takve.

Fraser naglašava magični moment mita u „Mitu o Adonisu“ (1922.): „Nekonzistentnost koja nastaje uslijed aktiviteta dva suprotna principa, iako može naljutiti filozofsku dušu, rijetko zabrinjava običnoga čovjeka. Njegov je posao da djeluje, te da ne analizira motive za svoje akcije. Da je čovječanstvo oduvijek bilo logično i mudro, povijest ne bi bila zapravo duga kronika zavaravanja i zločina“ (Fraser, 1922).

Osim neslaganja s posljednjom Fraserovom rečenicom koja je popratila ovaj citat kao njegov sustavni dio, u ovome se citatu vidi intrinzičnost magičnog momenta u stvaranju mitova te istovremeno – funkcija mitova na praktičnoj razini.

Naime, u slavenskim se zemljama, moć transformacije prirode u kulturi i na kognitivnom socijalnom planu očitovala kao moć per definitionem. Prije svega, radi se naravno prirodnim ciklusima i preduhitrenju proljeća, odnosno ljeta, odnosno jeseni i mirne zime. U sklopu ove povezanosti mita, transformacije i moći kao takve, u slavenskoj narodnoj kulturi postoje brojne priče poput one o vukodlacima i drugim bićima koja se pod utjecajem stanovitih prirodnih i neodgodivih sila transformiraju od čovjeka u nešto bliže grubosti i relativnosti Majke prirode; ali ne samo – u slavenskoj je mitologiji hijerarhijska matrica božanstava mnogo „mekša“, da se tako izrazimo, negoli je to u primjerice grčkog mitologiji gdje su likovi relativno jasno ocrtni, simbolizirani (i uostalom kao takvi preneseni u popularnu kulturu odakle nam i prva saznanja o njima i njihovom svijetu, a što kod slavenske mitologije nemamo). Osim relativno blaže socijalne matrice, slavenska mitologija raspolože likovima koji nisu karakterno snažno određeni poput Grka ili Rimljana, ali stoje prepoznatljivi u svojoj transformativnoj moći: Perun je vrhovno božanstvo, te ga simbolizira munja, ali on nije samo bog neba, već stoji u dobroj mjeri paralelan konceptu katoličkoga Boga danas. Njegova je priroda svestrana, svevideća, ima mnogo naziva i oznaka te je prije svega kao koncept tečan i transformabilno veoma aktivan. Njegov je „nemezis“ odnosno negativan pandan ili opozit Veles koji ne utjelovljuje sile nekakvog „zla“ već radije predstavlja koncept neodgodivoga mraka koji se neprestano (i zapravo ciklično) nameće Perunovoj općenitosti (jer o konceptualnoj „čistoći“ uopće nije ni za govoriti u slučaju slavenske mitologije). U pogledu ženskih božanstava, najpoznatije je božanstvo Morana (koje se u nekim verzijama javlja i kao „Mara“, a u nekima kao božanstvo zasebno od „Mare“), kći Sunca (koje stoji, između ostalih i kao simbol Peruna) te gospodarica smrti i prirodnih principa. Zora i Danica također su manja božanstva koja ukazuju na rađanje te smjer života, kao što im simbolika indicira te su snažna manifestacije intrinzične povezanosti koncepata žene i zemlje u slavenskoj kulturi⁹.

Osim ovih karakteristika, dakle ponešto transparentnih i ne sasvim jasno definiranih uloga i moći (zapravo mjesta i vremena obitavanja svakog od slavenskih božanstava), postoji još jedna bitna odrednica slavenske mitologije koja je principijelno i po sličnosti u naravima

⁹ Mnogi su zanimljivi suvremeni umjetnički uraci na ovu temu, od kojih je zasigurno najzanimljivija video instalacija Marine Abramović „Balkan Erotic Epic“, iz 2005. godine. U ovom se umjetničkom djelu tematizira izuzetno potentna magična karakteristika ženskog spolnog organa kao mjesta rađanja i blagoslova bogatstva, te kao koncepta koji je intrinzičan zemlji kao elementu, kao Majci i kao planeti, te kao ženi.

približava konceptu permakulture, a to je činjenica da raspoložemo s mnogo manje zapisa i vizualnih prikaza elemenata slavenske mitologije, negoli drugih europskih mitologija – ova je činjenica uostalom i uzrok transparentiji tj. sretniji je izraz fluidnosti karakternih osobina slavenskih božanstava.

Tek u 19. stoljeću započela su nastojanja da se elemente slavenske mitologije sustavno kategorizira. Prije toga vremena, čitava se priča (tj. priče) prenosila usmenim putem, a ako je nešto negdje i bilo nacrtano, onda je to bilo izvedeno na prirodnom materijalu koji je trošan i koji ne zadržava informaciju onako kako je to činila Aleksandrijska biblioteka, ili bilo koja slična institucija u povijesti do 19. stoljeća. Slike su se stvarale i nestajale su, ponekad na istim, a ponekad na različitim mjestima, ovisno o socijalnom redu kojeg je mot uzrokovao, a sustavni su zapisi historijski gledano gotovo jednako onoliko novi koliko su i oni o koncipiranju i življenju permakulture.

3.1.1. Slavenska mitologija i permakultura – konceptualne zajedničkosti

Slijedeći ovu logičku matricu, ne bi bilo teško zaključiti da je konceptualna komparacija permakulture s elementima slavenske mitologije i prema tome načinu života zapravo sjajan izbor, ali on je onoliko strukturno kompleksan koliko je i idejno jasan. Istina je da oba koncepta dijele intrinzičnu moć transformacije te upravljanje resursima i harmoničan suživot s prirodnim kao centralne motive u svojim vlastitim (simboličnim) sustavima, ali ipak – socijalna je sfera i njezina mitska strana jedna stvar, a življenje permakulture sasvim druga stvar odnosno teorijska materija, da se izrazimo precizno.

Ali poveznice postoje i evidentne su: prije svega to je nestalnost i netrajnost (intrinzična netrajnost svega) koju pronalazimo u oba koncepta, a zanimljiva je u permakulturi jer joj u nazivu stoji polaran koncept („perma[nentno]“ = „trajno“). Zatim, tu je usklađenost s prirodom i njezinim principima u tolikoj mjeri da se predaje ne zapisuju već se prenose usmeno, mutirajući tako s vremenom i stvarajući nove – suvremeni i stoga funkcionalne (tj. optimalne) narative potrebne ljudima u svakom specifičnom povijesnom „ovdje i sada“.

U tom smislu, možemo reći da je slavenska kultura utoliko odstupajuća od europskoga historijsko-estetičkog normativa zato što je na neki način polu-europska tj. polu-civilizirana, a polu-divlja (zatvorena u ciklične promjene Dinarida, Karpata i obala velikoga Dunava).

Stoga, u najmanju ruku, ono što slavenska mitologija i koncept permakulture dijele jesu ključne riječi koje će sutrašnji znanstvenik iskoristiti da sustavno okarakterizira oba pojma, iako u različitim kontekstima.

3.1.2. Elementi permakulture kod Navajo Indijanaca

Navajo Indijanci jedan su od antropolozima najpoznatijih kolektiva čiji dugi razvojni put možemo povijesno pratiti, s obzirom na to da je dobro dokumentiran, osobito od dolaska „bijelog čovjeka“ u Sjevernu Ameriku. Kada su Španjolci došli u Ameriku u 16. stoljeću, pronašli su razvijenu i gostoljubivu Navajo civilizaciju koja je bila neobična po svojem posvemašnjem harmoničnom životu u odnosu na Prirodu i njezine Sile, koje su uostalom smatrali moćnijima no ostalih živih bića, ali jednako prisutnima u prostoru i vremenu. Novi običaji Navajo naroda bili su neobični, ali vrijedni proučavanja stoga i danas raspolažemo mnogobrojnim izvorima koji objašnjavaju mnoge Navajo „zanate“, radinosti, ali i vjerovanja, način odijevanja itd. (Weiser, 2017).

Prikaz 2. Veliki Pečat Navajo naroda

Izvor: Weiser, K. (2017.). The Navajo Nation. *Legends of America.com*. Dostupno na: <https://www.legendsofamerica.com/na-navajo/> [09.09.2018.]

Najviše je zapisa o Navajo narodima ipak nastalo tijekom 20. stoljeća i to najviše od strane europskih i američkih entuzijasta koje je fascinirao njihov odnos s prirodom, ali i više – njihova dugovječnost u odnosu na ostala domorodačka američka plemena. Snaga i ustrajnost simboli su naroda Navajo, a vidljivi su najviše u harmoničnoj svakodnevici te umjerenom i racionalnom korištenju resursa iz prirode, ali i vraćanju i posvećivanju plodova svojega rada Prirodi kao Hraniteljici.

Slika 2. Navajo žena na tradicionalnom tkalačkom stroju, fotografija iz 1915. godine

Izvor: Weiser, K. (2017.). The Navajo Nation. *Legends of America.com*. Dostupno na: <https://www.legendsofamerica.com/na-navajo/> [09.09.2018.]

Kod Navajo naroda dogodio se nevjerojatan disbalans u trenutku kad je postalo evidentno da su pojedini kolektivi veoma loše opremljeni za nositi se s izazovima koje nosi suvremena izuzetno potrošački orijentirana, medijska i eminentno virtualna era. Sudbina mnogih kolektiva, ali i mnogih nadarenih pojedinaca narušena je zbog nepoznavanja mehanike proizvodnje želja i konačno, došlo je do trenutka u kojem je na nacionalnoj razini postalo jasno da je neke specifične kolektive potrebno sustavno obrazovati – o sustavu. Na taj je način, između ostalog, došlo do promjene Navajo identiteta te jasne vizualne konekcije – ove digitalizirane – s principima permakulturnog načina života.

„Veliki Pečat Navajo naroda“ suvremena je reprezentacija vjerovanja i načina na koji vizualno prikazuju vlastiti identitet – Navajo Indijanci. Njihova se nastojanja nastavljaju, ali oni mnogo drže do svojih korijena i nekadašnjeg načina komunikacije i suživota s Prirodom, te iako su mnogi napustili stara vjerovanja, još uvijek aktivno i praktično pronalaze smisao u starim praksama koje ne samo što održavaju već i nastoje popularizirati. Njihov je i stari i novi, iako samo reprezentacijski modus vivendi življenje permakulture par excellence primjer.

3.1.3. Zajednički elemenat magije

Kada Finci govori o stvaranju ideja putem mitova, ne zaobilazi ni Fraserovu socijalnu komponentu, a spomenut će i onu „magijsku“. Elemenat magije predstavlja snagu narativa i to upravo zbog svoje nereferencijalnosti – mit, poput kakvog božanstva ili (Majke) Prirode jednostavno „jest“ – kao takvome, njemu ne postoji početak, a ni kraj, ma koliko da ga pokušavamo katalogizirati, označiti i ino kategorizirati unutar zapadnjačke kulture. Upravo suprotan je učinak svestranih nastojanja – mitovi mutiraju, transformiraju se, hibridiziraju i zamjenjuju jedni drugima u najrazličitijim modusima izražavanja suvremenog prvenstveno virtualnog svijeta.

Zato je elemenat magije i neodstranjiv i on kao takav „smeta“ znanstveno oko jednako kao što Fraser tvrdi da filozofski duh smeta nepotrebnost obrazlaganja mita na društvenoh razini koju smatra prvenstveno operativnom (Fraser, 1922).

S ovom se tezom nije teško složiti i kao takva, znači i kao jedan revolucionarni moment u obrazlaganju permakulture i njezine povezanosti s mitom kao takvim, zato što je magijski i neodstranjiv, permanentan elemenat permakulture taj da se ona sama događa – nema početka, nema kraja, nemoguće je katalogizirati sve njezine oblike, iako se tome scvesrdno teži na zapadu, jer to je ondje (ovdje?) uobičajen postupak s konceptima koji se ne mogu pribiti na ploču i mapirati dvodimenzionalno.

Magija se u permakulturi nalazi u kontradiktornosti pojma – u praktičnom smislu to je poštivanje efemernih ciklusa prirode, te efemeran život jedinke kao takav, ali i Zemlje jer i ona će se jednoga dana kao i svaki drugi organizam ugaziti. Ali mi ne znamo kada i ne znamo

hoćemo li to doživjeti. I mi sami smo efemerna bića koja se sama sebi za vrijeme trajanja ovoga iskustva činimo vječnima i ne prestajemo stoga spekulirati o „daljnjem putu“ koji nadilazi ovoZemaljsko iskustvo. Ipak, u svekolikoj efemernosti, postoji čaroban (magijski) moment permanentne međusobne povezanosti od koje se ne može pobjeći: može joj se samo prilagoditi ili joj se može odupirati, u kojem slučaju dolazi do negativnih posljedica po oboje (i Čovjeka, i Čovječanstvo, i zemlju, i Zemlju). A možda je elemenat magije onaj efemernosti unutar onoga što nam se jedino može činiti kao „vječna slika“.

Transformacije su i prirode i čovjeka čudesne (magijske). One tjeraju pojedinca da stane i promisli onkraj svojih sposobnosti jer i ondje postoje informacije. Permakultura nas uči poštivati pravilnosti i nepravilnosti prirode, učiti iz njezinih principa te u skladu s njima (poput konstrukcije mitova) oblikovati socijalni red neprestano ga mijenjanjući tj. dalje prilagođavajući. „Promjena je jedino što je konstantno“ izreka je koja elemenat magije u mitologiji i konceptu permakulture objedinjuje smisaono u svojo svojoj kontradiktornosti.

3.2. Permakultura kao mit

Zanimljiva je (baš zato što je paradoksalna) krajnja inverzija smisla koncepta permakulture u potrošačkom društvu, odnosno jedno od brojnih tumačenja permakulture, a to je da je (i) ona sama kao takva zapravo mit: da je nemoguća samoodrživost biljnog i životinjskog svijeta te harmoničan suživot bez uništenja neke vrste. Oni koji tvrde da je permakultura uistinu mit te da je kao takva „nemoguća“, uglavnom se pozivaju na nemogućnost održavanja nekog životnog sustava bez aktivnosti čovjeka, te su u tom smislu u zabludi i istovremeno su u pravu. U pravu su kada kažu da je neki za čovjeka funkcionalan sustav nemoguće koristiti bez njegova održavanja, iako je i na ovome mjestu moguće otvoriti debatu. Ipak, zasigurno su u zabludi kada smatraju da ljudi koji žive permakulturu ne čine ništa doli ubiru plodove oko sebe i iskorištavaju prirodu. Ljudi koji žive permakulturu istu održavaju i usmjeravaju, jer to je sve što je potrebno učiniti s jednom započetim djelom Prirode. Oni su joj posvećeni, a motiv je njihove okrenutosti ka permakulturi zdraviji način života i harmonija.

Što nas dovodi do drugog mita o permakulturi, a to je spomenuti mit o tome da se zapravo radi o nekoj vrsti religijske prakse ili društvenoga pokreta kao što je to bio „hippie“ pokret. U ovom se kontekstu permakulturu identificira ili s rigoroznostima religijskog načina života ili s

potpunom neposvećenosti i neodgovornosti koja se pripisuje „hippie“ kulturi u suvremenom diskurzu. Istina je da ljudi koji žive permakulturu imaju stanovite eminentno estetske odrednice obaju ovih mitova, te je logično da su isti (dakle mitovi) nastali na temelju njih (estetskih odrednica i ostalih obilježja) u popularnoj kulturi.

Ipak, radi se o mnoštvu malih specifičnih slučajeva suživota s prirodom koji su međusobno veoma različiti (te kao takvi dopuštaju i religiozne i hipijevske varijacije), ali su u svojoj biti i načelu posvećeni vlastitom biću unutar velikog sustava živih bića, a od kojih je svako zasebno vrijedno poštovanja.

4. Kritike permakulture i pojam odrasta („Degrowth“)

Najnovije kritike permakulture dolaze iz smjera njezinih „vlastitih snaga“, naime iz smjera zagovaratelja pokreta „odrasta“ koji se u akademskom svijetu pojavljuje nešto kasnije te zagovara slične principe kao permakultura, ali s bitnim izmjenama na socijalnoj sferi na temelju kojih konstruira svoju kritiku upućenu permakulturi – konceptu čija je literatura bila ključna i za njegov nastanak (dakle, za nastanak pokreta odrasta).

Lucie Bardos u svojem predavljanju razlika između pokreta permakulture i onoga odrasta objašnjava:

„Prema mojem uvidu, društveni aspekti koji se spominju u postojećoj literaturi o permakulturi i na tečajevima ne idu dovoljno duboko u razumijevanje pozadine društvenih problema, te često izbjegavaju činjenicu da je pristup hrani i dobrima očito političko pitanje. Na primjer, ne proučavaju niti podučavaju detaljnije o kompleksnim temama kao što su globalizirana trgovina, privilegije, diskriminacija, aktivizam i otpor, te jednakost pristupa dobrima, iako se to sve odnosi i na naš način interakcije s krajobrazom“ (Bardos, 2018).

Osim kritike iz smjera nekih zagovaratelja ideje odrasta ili zagovaratelja poput Bardos koji smatraju da je nužno „udruživanje“ pokreta permakulture i onoga odrasta, kritike permakulture već su one spomenute, a kreću se duž cijele palete nerazumijevanja koncepta i uspoređivanja istog sa sličnim religijskim ili revolucionarnim praksama.

Postoje i oni koji tvrde da počeci permakulture (ali i odrasta) sežu mnogo dalje negoli je kraj 20. stoljeća kada su nastali. Ovo i jest i nije kritika permakulture i kao takva i jest i nije točna. Činjenica je da su principi permakulture prisutni tijekom čitave (dakle pisane) povijesti čovječanstva i da – isti su neminovno uklopljeni u društvenu strukturu svih starih društava. Jednako tako činjenica je da je teorija o permakulturi nastala od Mollisona i Holmgrena koji jesu bili inspirirani djelom „Revolucija jedne slamke: uvod u prirodno poljodjelstvo“ japanskog autora Masonobu Fukuoke koje je izdano 1978. godine (Bardos, 2018), ali kao koncept i kao razrađena teorija – permakultura je nesumnjivo proizvod s kraja 20. stoljeća koji tek počinje zaživljavati na globalno i društveno referencijalan način uplivom u 21. stoljeće i tehnologijama dijeljenja u kontekstu intrinzične povezanosti.

4.1. Odnos permakulture i odrasta

„Permakultura i odrast nazivi su za dva pokreta čije su temeljne ideje razvijene 70-ih godina prošlog stoljeća, u doba kada je sve više znanstvenih dokaza ukazivalo na pogubne posljedice neograničenog rasta i ljudskog uništavanja okoliša. Oba su pokreta zapravo reakcija na te spoznaje, a zagovaraju radikalnu i na etici zasnovanu promjenu paradigme—napuštanje globalno dominantne kulture prekomjerne potrošnje uz prelazak na sistemski pristup održivosti i obnavljanju kako društva, tako i okoliša“ (Bardos, 2018).

Odrast je koncept, objašnjava Bardos, koji je jednako kao i permakultura praktično usmjeren na harmoniju i suživot čovjeka i prirode, ali za razliku od permakulture, odrast mnogo više zadire u područja socijalnih znanosti: politiku, ekonomiju, unutar iste teoriju o tržištu, potrošačko društvo itd. Kao takav, odrast je kao pokret mnogo više socijalno orijentiran negoli je to permakultura, iako bi bilo pogrešno reći da permakultura nema revolucionarni modus promjene u svojem fokusu. Ono što permakultura adresira je prije svega pojedinac na svojoj sasvim osobnoj odnosno intimnoj razini. To je poduzimanje stanovitih koraka i pothvata kako bi se pojedinac realizirao u skladu s prirodom, a njegov je eventualni socijalni angažman sekundarna stvar, stvar njegovog izbora te unutar aktivnog i praktičnog življenja permakulture, socijalni je angažman i korištenje medija stvar nadgradnje (u sasvim marksističkom smislu) na jednom izgrađenoj bazi.

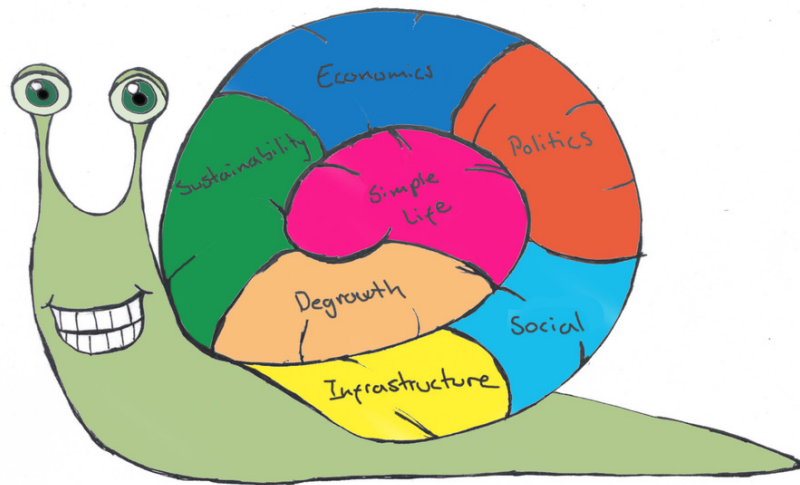
U slučaju pokreta odrasta (eng. „degrowth“) socijalna su dimenzija i socijalni angažman dio samog bazičnog življenja kulture odrasta. „Argument u prilog pristupa [teorije i prakse odrasta] je uvid da se najzanimljiviji i najviše raznoliki elementi nekog sustava nalaze na njegovim rubovima, tj. na područjima u kojima se jedan sustav, zajednica ili način razmišljanja preklapa s nekim drugim“ (Bardos, 2018).

pozicioniranje skupina ljudi također je resurs političkih sila kojima se je važno aktivno suprotstavljati itd. Zbog svih ovih odrednica u ovom je radu odrast, iako sadržajno i praktično vrijedan i valjan pokret, zaslužio atribut „militantnosti“ – zbog neprekidne i aktivne virtualne mobilizacije na radikalne promjene koje, kao u permakulturi – počinju od svakodnevnih aktivnosti pojedinca.

„Kako permakultura, tako i odrast polaze od ideje da je jedini ispravan način za oblikovanje ljudskih staništa te sustava za njihovo održavanje zapravo primjena sistemskog razmišljanja u kojoj nema odvojenosti između društvenog i ekološkog. Pri tome su literatura o permakulturi i permakulturni demonstracijski posjedi odigrali pionirsku ulogu u području ekološkog dizajniranja sustava“ (Bardos, 2018).

Militantnost je odrasta o kojoj smo govorili također vidljiva i u prikazima koji su karakteristični kako bi se prikazao koncept, a koji su kod ovakvih pokreta kao što su permakultura i odrast ključni zato što predstavljaju njihov vizualni identitet na Internetu – glavnom mjestu (tj. mjestima) na kojem se susrećemo s oba koncepta. U prikazima teorije odrasta s jedne strane imamo nešto vrlo slično prikazu permakulture (Prikaz 1.) u kojem vidimo vizualno objašnjenu osnovnu ideju permakulture, a posvećenu prosječnom korisniku. Odrast ima sličan prikaz, ali nešto aktivniji i jasnije socijalno determiniran.

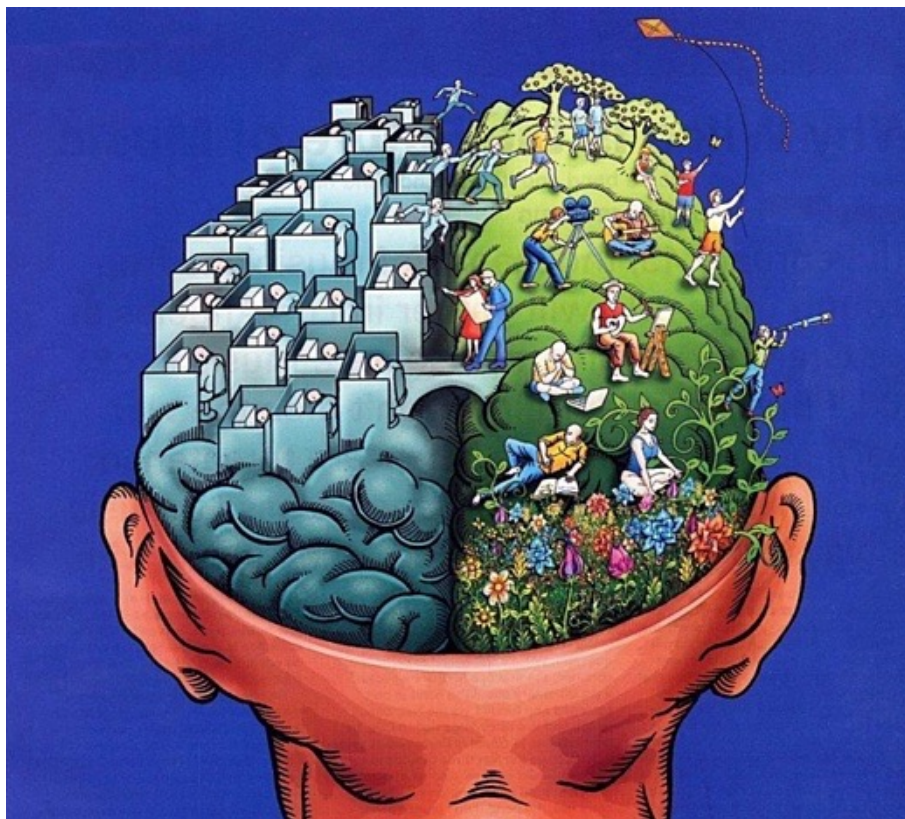
Prikaz 4. Prikaz šireg pogleda na koncept odrasta odnosno svega što isti uključuje

Izvor: Davey, B. (2014). Schools of Thought on DeGrowth. *Doomstead Dinner.net*. Dostupno na: <http://www.doomsteaddinner.net/blog/2014/10/04/schools-of-thought-on-degrowth/> [07.09.2018.]

Na Prikazu 4. vidimo da se i odrast kao i permakultura vizualno ističu jasnim predodžbama te je moguće prosječnom korisniku zaključiti o čemu se radi samo pogledom na prikaze, a kasnije može koristeći iste konstruirati vlastitu konceptualnu i implementacijsku mapu. Ipak, postoji razlika u načinu obraćanja publici. Ljudi koji aktivno žive odrast skloni su parodiranju načina života u likovnoj i inoj umjetničkoj ekspresiji mnogo više negoli su to ljudi koji aktivno žive permakulturu, što ima logike s obzirom na jako istaknutu socijalnu sferu kod odrasta koja u svojoj silovitosti kod permakulture kao takva nedostaje.

Prikaz 5. Način gledanja na svijet iz aspekta odrasta prilično je polaran

Izvor: Island Breath. (2017.). Degrowth. *Island Breath.org*. Dostupno na: <http://www.islandbreath.org/2017Year/02/170224degrowth.jpg> [07.09.2018.]

Island Breath (2017.) prikazuje odrast vrlo polarno i ovo podsjeća na prve reprezentacije permakulturnih umjetnika, i njihovih impresija o načinima života koji su mogući na današnjem svijetu. Treba imati na umu da su ovo samo parodije, a stvarnost je veoma drugačija (osobito kad se radi sa zemljom).

U sljedećem ćemo poglavlju vidjeti aktivno življenje permakulture (s nedvojbenim postojanjem elemenata odrasta) i to na primjeru Republike Hrvatske. Unutar pogleda na permakulturu u Hrvatskoj, bilo je potrebno „(do)živjeti je“ na onaj način na koji se to najbolje može s obzirom na okolnosti i zato je autorica provela trodnevno mini-istraživanje na imanju Vukomerić koje će također biti prikazano u radu kako bi dalo kontekstualizaciju na praktičnom nivou.

„Radionica permakulturnog dizajna“ koja je održana u travnju ove godine i sama ima elemente odrasta zato što aktivno informira o načinima djelovanja unutar postojeće matrice, ali i načinima razmišljanja. Ipak, ona je eminentno permakulturna jer je nenametljiva, fokusirana na vrijeme i osobito mjesto u koje je smještena, ali je zato – kao što ćemo vidjeti – nipošto ne možemo nazvati „nesuvremenom“ ili nečim sličnim.

5. Primjena permakulture u Hrvatskoj: najbliži primjeri permakulture

Permakultura kao brand u Hrvatsku dolazi tek s milenijem i kasnije, objavom knjige K. i M. Kiša – kao prve službene publikacije na hrvatskom jeziku posvećene problematici permakulture. Ipak, ovaj je rad namijenjen korisnicima koji raspolažu vrtovima i najvećim je svojim dijelom zapravo smjernica za organizaciju permakulture u agrikulturalnom smislu. Doduše, u knjizi su „otvorena vrata“ za aproprijaciju permakulture i na ostalim područjima ljudskog života, završno s onim individualnim („psihopermakultura“).

Primjera svakodnevnog življenja permakulture u Hrvatskoj ima mnogo u odnosu na ikada dosad, ali malo u odnosu na napredne države u svijetu kao što su Australija, Velika Britanija, Francuska i Njemačka. Ipak, pozitivna je promjena ta što se i u Hrvatskoj iz godine u godinu pojavljuje sve više (prvenstveno poduzetničkih, odnosno u ovom slučaju raspolažemo s najviše podataka). Oblici promicanja permakulture u Hrvatskoj (kao i u ostatku svijeta) individualno se veoma razlikuju (nerijetko, oni i dolaze u kontekstu nekih od „new age“ religija), ali ono što im je zajedničko jest naglasak na skladnom odnosu spram prirode koja okružuje čovjeka te svim živim bićima koji dolaze kao njezin sastavni dio, zajedno s čovjekom.

Ipak, jednom kada čovjek „zaroni“ u priču o permakulturi i promotri kako je u medijima prikazan svaki pojedini slučaj njezine implementacije, te zatim ako posjeti neko od gospodarstava, on ubrzo uviđa da je ovdje vrlo malo zajedničko ikakvim religijskim praksama. Radi se prije svega o mudroj agronomiji te zatim nastojanju da se na svako drugom nivou unutar zajednice postigne sklad i plodan razvoj svih živih bića (i mikro-sustava) u nju uključenih.

Prikaz 6. Permakulturni vrt odnosno manje permakulturno gospodarstvo

Izvor: <https://www.alosnys.com/> [11.05.2018.]

5.1. Kiševi – permakultura na individualnoj bazi

Bračni par Karmela i Miroslav Kiš autori su prve relevantne knjige¹⁰ o permakulturi na hrvatskom jeziku¹¹. Oni također navode vlastitu definiciju¹² permakulture, veoma sličnu onoj Berta Peetersa, ali ne ustraju na njoj nazivajući je jednom riječju kao što je „dizajn“, „matrica“ ili nešto slično, nego radije – Kiševi nam donose 3 principa na kojima počiva permakultura, a to su „briga za Zemlju, briga za ljude i mudar nadzor populacije i potrošnje materijalnih dobara“ (Kiš i Kiš, 2014: 13). Ako nam je riječ „briga“ zamijeniti riječju „uzgoj“, tada se čini da je permakultura uzgajanje zemlje, čovjeka koji na njoj radi te nezaobilazan nadzor populacije i potrošnje. Posljednji dio, ovaj o nadzoru, preskočit će se u komentarima, a zato što ima mnogo potencijala da skrene s teme. Ipak, samo ga navodeći tj. ističući ovdje, legitimira se njegova postavka, ali i naglašava nužda otvorenog prostora za njegovo propitivanje¹³.

Uopće, kao i kod Kiševih, ovo je česta mana u stanovitom obimu, a kada govorimo o prvim publikacijama o permakulturi - iste su se fokusirale na isticanje da je prirodnih resursa premalo te da zbog toga treba započeti u što većem broju i što prije intervenirati na stanje izazivajući sklad. Danas se diskurz promijenio. Naglasak nije na nedostatku resursa, već na njihovom upravljanju, a ekološke su teškoće činjenice koje se više ne može ignorirati. Danas permakultura radije od revolucionarnog momenta zagovara gradualni i skladan progres – i to

¹⁰ Činjenica da je knjiga naizgled „neuređena“, da ponekad nije sasvim jasno određeno što je to točno permakultura, a što nije „permakulturaški“, da zapravo daje samo smjernice za razumijevanje koncepta, nadahnuće, točku s koje treba početi i viziju onog kamo je moguće ići – upravo to joj daje opuštenu šarm i zbog toga se čita s lakoćom i ponovo, napreskocke i vraćajući se, odabirući iz nje uzeti ono što nam treba. Baš kao što nas uči permakultura: odabirući i ostvarujući vlastiti put. Pa čak i ako nisu dali (strogu) definiciju koncepta permakulture, Kiševi su u knjizi sasvim uspjeli prikazati narav permakulture.

¹¹ Ono što je začuđujuće jest zakašnjelost iste. Knjiga „Permakultura“ izdana je 2014. godine, a ova činjenica izvrsno oslikava problematiku rada: nedostatak relevantnog teorijskog potporja za introdukciju permakulture kao „legitimnog“ i nadasve jasnog oblika (tj. načina!) života.

¹² „Permakultura je svjesno oblikovanje (dizajn) i održavanje poljoprivredno-produktivnih ekosustava koje odlikuje bioraznolikost, stabilnost i žilavost prirodnih ekosustava. Permakultura je harmonična integracija ljudi i krajolika, koja na održivi način osigurava hranu, energiju, sklonište te ostale materijalne i nematerijalne potrebe“ (Kiš i Kiš, 2014: 10).

¹³ koje ipak neće biti tema ovoga rada

je upravo ono što je sadržajno najvažnije u publikaciji Kiševih i njihovom pionirskom djelovanju na našim područjima.

5.2. Udruga „Kopriva“ – društveno bazirano prakticiranje permakulture

Udruga „Kopriva“ osnovana je simboličnog 1. svibnja 2012. godine u Koprivnici te je iste godine i registrirana za rad.

Bazira se na volonterskom principu promičući aktivističke obrasce, a osnovana je „s ciljem okupljanja građana sa svrhom ostvarivanja sljedećih [zajedničkih] ciljeva:

- promicanje, podupiranje i zaštita ideja civilnog društva te doprinos njegovom razvitku,
- poticanje na međusektorsku suradnju suradnja s tijelima lokalne uprave i samouprave kroz zajedničku organizaciju i provedbu određenih projekata u cilju poboljšanja kvalitete života lokalne zajednice,
- civilni nadzor institucija države i lokalne samouprave,
- promicanje aktivizma i razvijanje volonterskog rada među svima društvenim skupinama, a naročito među mladima na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini,
- osnivanje volonterskog centra odnosno društvenog kluba na području grada Koprivnice u skladu s posebnim propisima“ (Kopriva, 2017).

Iako mlada, udruga „Kopriva“ je u samo pet godina rada uspjela objediniti mnoštvo aktivnosti te najvažnije od svega – ona još uvijek aktivno sudjeluje u stvaranju (i važnije – obrazovanju!) lokalnog civilnog društva te nadziranju lokalne samouprave. Ovo uspijeva zahvaljujući čitavom nizu projekata i partnerskih djelatnosti s ostalim udrugama.

Promicanje društvenog aspekta permakulture pri udruzi „Kopriva“ vrši se neprestanim pozivima i popularizacijom prakse volontiranja. Volontiranje je u suvremenom svijetu orijentiranom na zaradu sve češća tema, te kao takva sve češće ona zadobiva konture aktivizma. Naviknuti smo na plaćeni rad, na računanje radnih sati kako bismo ostvarili zaradu, sve od čega je izraženo u brojkama, a mjernim jedinicama. Praksa volontiranja, a unutar koncepta permakulture stanovit je protu-udar na ovu tehnološku racionalnu matricu

uklopljenu u živote suvremenih pojedinaca. Ono što nas volontiranje ima naučiti (a počiva apsolutno na načelima permakulture) jest da racionalizacijom sredstava (ali i neprestanim ulaganjem u rad) možemo postići održiv sustav u kojem je računanje vremena (pa i svega ostalog) naprosto nepotrebno zato što se stvari događaju prirodno i ciklično. U primjeru iz prirode, ako smo posadili čili zajedno s bananom, oni se međusobno osnažuju i uz našu posvećenost, oni rade jedno za drugo i tako stabiliziraju procese rasta i/tj. razvoja. Naravno, može se dogoditi kakva nepredviđenost i da, kao i uvijek, plod našeg truda može izostati. Ono što nas permakultura uči (a kroz volonterski rad) jest da je uvijek moguće ne uspjeti u nastojanjima, ali(!) da kontinuirani trud i zajedništvo (o kojim god da se vrstama radi) – naprosto pružaju veće šanse za opstanak i evoluciju.

Još je jedna posebnost, koja je doduše karakteristična udrugama koje gotovo utjelovljuju civilni sektor, jest činjenica da udruga „Kopriva“ promovira međusektorsku suradnju, a to je važno. To označava ekonomsko otvaranje i povezivanje prije svega javnog i civilnog pa zatim i profitnog sektora – u koji vrijednosti i mišljenja permakulture najmanje dopiru.

5.3. Imanje Vukomerić

Imanje Vukomerić nalazi se tridesetak kilometara nedaleko od Zagreba i uključuje nekoliko gospodarstava objedinjenih u kolektiv koji bismo već veoma lako mogli nazvati (novim) selom Vukomerićem. Ovo je reciklirano permakulturno imanje (gospodarstvo) danas i centar (i to jedan od relevantnijih u Hrvatskoj) za edukaciju o permakulturi. Neki od članova udruge ZMAG od koje je projekt i krenuo, a koji su bili aktivni od samih njezinih početaka, trajno (odnosno neodređeno) su se naselili ovdje u selu.

Autorica je na imanju provela 3 dana: od 12. do 14. travnja 2018. godine u sklopu mini-radionice permakulturnog dizajna. Tijekom vremena provedenog ondje, zanimalo ju je saznati što više o načinu na koji imanje funkcionira u kontekstu permakulture te je stoga provela sveukupno 12 intervjua s 12 osoba, zaposlenicima i članovima udruge imanja (koji imanje nastanjuju i koji ga posjećuju). U ovom će se poglavlju iznijeti prikaz i analiza informacija prikupljenih na imanju Vukomerić tijekom tri dana koje je autorica rada provela ondje.

Slika 3. Radionica permakulturnog dizajna, 12.04.2018.

Izvor: izradila studentica.

5.3.1. Kako funkcionira imanje?

Najjednostavnije i najpreciznije – kolektiv u Vukomeriću funkcionira kao permakulturni edukacijski centar. Ono se sastoji od ljudi koji ondje žive, onih koji imanje samo posjećuju te dodatnih posjetioca koji dolaze na učestalo organizirane radionice, inicijative i radne akcije. Zbog jednostavnosti prikaza funkcioniranja imanja u selu Vukomerić, izrađena je tablica s najučestalijim pitanjima koja su se pojavljivala tijekom intervjua te odgovorima (potkrijepljenim izvorima) koji opisuju svakodnevce na imanju.

U intervjuu je sudjelovalo 12 osoba koje rade te neke od kojih i nastanjuju imanje (koje već slobodno možemo nazivati selom) Vukomerić. Intervjui su provedeni tijekom 2018. godine, a s obzirom na to da je bilo potrebno što jednostavnije provesti iste, autorica je odlučila svakog od dana provedenih na imanju, svakog od 12 ispitanika (koji su prethodno pristali na ovu vrstu suradnje, nakon što im je temeljito objašnjena svrha rada) pitati dva specifična pitanja.

Pitanja su zamišljena tako da budu deskriptivne odnosno izuzetno subjektivne prirode kako bi mogli u teorijskom planu povezati permakulturu kao agrikulturu i permakulturu kao način življenja i odnosa u svijetu.

5.3.2. Ishod empirijskog istraživanja

Istraživanje je provedeno od 12. do 14. travnja 2018. godine, u sklopu radionice permakulturnog dizajna otvorenoj za sve zainteresirane polaznike. Obuhvatilo je 12 ispitanika raznih dobi i spolova te raznoliko uklopljenih u sustav permakulture u selu Vukomerić: neki su od ispitanika stanovnici sela, neki ga redovito posjećuju ili dio godine u njemu provode, a dio je ispitanika skupina entuzijasta (poput same autorice) koja se zanima za ovaj način života ili uzgoja kultura odnosno održavanja permanentne agrikulture na vlastitim gospodarstvima.

U ovom smislu vidljivo je da imanje tj. selo Vukomerić ne predstavlja samo mjesto, lokaciju, imanje tj. zajednicu ljudi (selo) već se radi o velikom alternativnom edukacijskom centru, trenutačno najvećem u Hrvatskoj u kojem se zainteresirani ljudi mogu obrazovati u i o ovom alternativnom načinu života, koji zapravo predstavlja harmoniju čovjeka i zemlje odnosno na neki način „svijet kakav bi trebao biti“. U tom kontekstu, mi smo danas stanovnici alternativnog svijeta koji uzimamo kao pravilo, iako njegovi sustavi, vrijednosti i mehanizmi još uvijek ne pokazuju dovoljno razumijevanja za Zemlju i za sve vrste zemlje (tla) koje ista obuhvaća, sadrži i neprestano mijenja.

U periodu od 3 dana, ispitanicima je bilo postavljeno šest pitanja: svaki je dan bio konstruiran kao tematska cjelina te bi se intervjui (polu-strukturiranog tipa) bazirali na dva ključna pitanja dnevno.

5.3.3. Pitanja za intervju

Pitanja za intervju bila su sljedeća:

1. Zbog čega ste se odlučili na ovakav način života? – pitanje je koje je imalo predstaviti koncept permakulture kao takav, a iz subjektivnog aspekta. Valjalo je predstaviti permakulturu kao kontra-kulturu te istovremeno kao način života koji nije temeljen na religijskim postavkama te ekstrahirati ključne riječi kada je u pitanju subjektivna percepcija ljudi koji žive permakulturu.

Na pitanje je 12.04.2018. odgovorilo 6 ispitanika, a u svojim su odgovorima svi ispitanici opisivali nezadovoljstvo zbog života u gradu. Kao ključne razloge naveli su osjećaj besmislenosti na svakodnevnoj razini odnosno, osjećaj da samim svojim postojanjem narušavaju život planete Zemlje te doprinose njezinoj nestabilnosti, osjećajući se pritom i sami nestabilnima, uslijed „besmislenosti“ ili „protu-smislenosti“ svojih svakodnevnih radnji. Troje je od šestoro ispitanika govorilo o osjećaju „dužnosti“ prema kojoj je potrebno dati vlastiti doprinos za skladniji (humaniji) svijet.

Elementi permakulture sažeti u ovome pitanju svode se na revolucionarni moment napuštanja urbane sredine zbog zagađenja prirode te nesklada s njom te potrebom za pronalaskom alternativnog (skladnog) načina suživota s prirodom i u njoj.

2. Smatrate li da je život na imanju fizički zahtjevan? – pitanje je koje je imalo predstaviti poimanje slobode u permakulturi te permakulturu kao ipak na stanovit način oblik posvećenog načina života (na taj način „izazivajući“ koncept uspoređujući ga s religijskom modusima života); te zadovoljstvo novim načinom života, a u odnosu na onaj napušteni koji su osobe vodile prije ove odluke.

Na pitanje je 12.04.2018. odgovorilo 8 ispitanika čiji se sukus odgovora svodio na relativizaciju svakodnevice kao takve: naime, svih 8 ispitanika odgovorilo je da je život na imanju težak onoliko koliko je sama individua zahtjevna. Naime, posla oko zemlje uvijek ima, jednako kao i posla na imanjima odnosno pri kućanstvima koja sačinjavaju selo Vukomerić kao takvo. Ipak, svi ispitanici također odgovaraju (zadovoljnim tonom) da

jednako tako raspolažu i vremenom za zabavu i za odmor. Pitanje je samo je li osoba spremna na ovaj način života i želi li to zaista.

Elementi permakulture sadržani u ovom pitanju odnosno odgovorima dobivenim na isto prikazuju permakulturu kao koncept koji nije (u zapadnjačkom ključu) sklon konstruirati dualizme; naprotiv – permakultura je istovremeno preuzimanje i otpuštanje kontrole te odbacivanje kategorija kao što su „privatno“, „javno“, „službeno“, „slobodno“ i sl.

3. Je li podjela poslova fiksna? Kakva je vaša hijerarhija? – u fokusu je ovoga pitanja uvid u sustav uloga, klasa ili nekog drugog vida hijerarhije unutar kolektiva Vukomerić, a u svrhu prikaza koncepta hijerarhije unutar koncepta permakulture.

Na pitanje je 13.04.2018. odgovorilo 6 ispitanika, a njihovi su odgovori dali sasvim koherentnu cjelinu. Ispitanici svjedoče da podjela poslova nije fiksna, ali se netko može zadržati na nekoj radnji tj. radu dulje, ako sam to želi te ako je to u redu s drugima u zajednici. Hijerarhija postoji, ali je ista sasvim ovisna o specifičnim projektima: najsposobniji (u nekoj djelatnosti) onaj je koji ima najveću odgovornost tijekom izvođenja projekta.

Elementi permakulture ovdje predstavljeni svode se na činjenicu da u permakulturnom načinu života ne postoji fiksna hijerarhija, već sve ovisi o trenutku i uvjetima koji su (u tom trenutku) prisutni, alatima koji su dostupni i najvažnije – redu po kojem se neka djelatnost obavlja.

4. Na koji način zarađujete? – pitanje je koje je imalo za cilj predstaviti koncept novca unutar življenja permakulture te permakulturu kao istovremeno prilagodbu prirodi i prilagodbu društvu (odnosno kao evociranje sklada s prirodom jednako kao i s društvom).

Na pitanje je 13.04. 2018. odgovorilo 5 ispitanika. Ispitanici su naveli da se dijelom financiraju od onoga što proizvedu, ali da to sačinjava manji dio njihova budžeta. Dio zarade dolazi od radionica i projekata koje kolektiv uspije organizirati. Ljudi u kolektivu rade na razne načine: neki odlaze na poslove svaki dan, neki freelance-aju, neki rade isključivo na imanju, a jednako je i sa življenjem (sve je fleksibilno: netko živi na imanju, a netko ga samo posjećuje).

Elementi permakulture ovdje prisutni svode se na činjenicu da se permakultura odnosi i na „obrađivanje duha“ u stanovitom smislu, odnosno na vlastitu unutarnju holističku kultivaciju (dakle, kultivaciju duha i tijela – iako se u permakulturi ovaj dualizam nastoji izbjeći izostankom spominjanja istog), ali i kultivaciju vještina, umijeća te ostalih sposobnosti koje čovjek može steći kako bi samome sebi (a unutar zajednice) osigurao i olakšao svakodnevni život.

5. Što se događa u slučaju prirodnih nepogoda koje uništavaju usjeve? – pitanje je koje je imalo pobliže odrediti (i/ili izazvati) održivost „samoodrživog načina života“ te predstaviti osjećaj sigurnosti pojedinca unutar permakulturne zajednice.

Na pitanje je 14.04.2018. odgovorilo 9 ispitanika čiji su iskazi prikazali koherentnu cjelinu. Ispitanici tvrde da se u slučaju nepogoda, kao što je bila ona s poplavama 2014. godine, oslanjaju na preostale (sekundarne) resurse te da dolazi do izvanredne reorganizacije kako bi se istom doskočilo u pomoć. Ovi ljudi, kao što sami navode, ipak ne ovise sasvim i isključivo o plodovima zemlje koju obrađuju.

Elementi permakulture koje je ovo pitanje ekstrahiralo kao ključne jesu činjenica da permakulturna zajednica može biti (i poželjno je da bude) ustrojena tako da ne ovisi samo i isključivo o plodovima zemlje koja sačinjava gospodarstvo, već o čitavom nizu materijalnih i intelektualnih proizvoda.

6. Kakva je po vašem mišljenju dinamika u zajednici? – pitanje je koje je predstavilo socijalnu dinamiku u zajednici, te pobliže – rješavanje konflikata odnosno – emocionalnu samoodrživost zajednice.

Na pitanje je 14.04.2018. odgovorilo 8 ispitanika, čiji su odgovori bili usklađeni te su prikazivali zajednicu koja ipak nije „fiksni“ sustav, ali ima fiksne elemente (npr. kad se radi nešto sa staklom, to vodi staklar itd.). Dinamika je tako prikazana kao zadovoljavajuća (termin koji je 6 od 8 ispitanika iskoristio bio je „veoma“ ili „vrlo dobra“, a s obzirom na to da je svima (sasvim) jasno što im je činiti u datom trenutku odnosno pri izvjesnom projektu. Ispitanici navode da je tenzija malo, a da se iste rješavaju (uvijek) lako i racionalno.

Elementi permakulture koje ovdje susrećemo jesu sadržani u činjenici da u jednoj relativno većoj permakulturnoj zajednici, socijalna je dinamika uvijek nalik onoj flore i faune – ona se gradi i „pušta“ te usmjerava samo koliko je potrebno u smjeru harmonije i funkcionalnosti za sve uključene u proces.

Kao što je vidljivo, ljudi koji žive permakulturu u Vukomeriću ne pristupaju ovom načinu života kao nečem zahtjevnom, napornom i hijerarhijski određenom. Radije, oni na svoje selo (koje je jedan rastući kolektiv jedinki povezanih na bazi afiniteta) gledaju kao na stanovit edukacijski centar gdje, osim praktičnog rada mogu istraživati i iskazivati vlastite kreativne potencijale, te kao centar gdje se održava kontinuirana edukacija o permakulturi te kao takav – mjesto susreta, povezivanja i suradnje. Nipošto ne bismo mogli reći da se ovdje radi o klasičnom sustavu farme, odnosno poljoprivredne gospodarske organizacije.

Nešto je neobično staloženo i mirno u selu Vukomerić i zajednici ljudi koja je ondje sve brojnija, te su sve brojnije instance s kojima surađuje i koje traže njezine savjete i praktičnu pomoć. Iz stanovitog ugla to mjesto izgleda kao pravi „mali grad zanata“, a po uzoru na mnoge druge slične i uspješne permakulturne zajednice.

Ne možemo reći da stvari nemaju hijerarhiju u Vukomeriću, ali jednako tako ne možemo reći niti da je imaju – hijerarhija je prisutna, ali je izuzetno dinamična što znači da se mijenja ovisno o djelatnosti pri čemu najkompetentnija individua iznova preuzima najveću odgovornost pri realizaciji praktičnih projekata u zajednici. Podjela poslova je također činjenična stvar, ali poput i hijerarhijske strukture unutar zajednice – ona je pomična i do stanovitih razmjera proizvoljna (ovisno o zahtjevnosti i važnosti projekta itd.).

6. Srodni praktični primjeri permakulture

Primjeri permakulture vrlo su raznoliki. Zato je teško učiniti kvalitetan izbor u prikazivanju onih primjera koji bi nam u sadašnjem prostoru i vremenu mogli biti od najveće koristi. Ipak, vođeni istim načelom – fokusiranosti na „ovdje“ i „sada“, moguće je izdvojiti neke od primjera permakulture.

Najnovija mjesta gdje permakultura pronalazi načina da se ustanovi i održava jest upravo grad zapadnog civilizacijskog kruga (sa svojom najčešće industrijskom povijesti).

„Kultura u umjetničkom i intelektualnom smislu može nedvojbeno uključivati inovaciju, dok je kultura kao način života općenito, pitanje navike“ (Eagleton, 2016: 2).

Slijedeći misli T. Eagletona, možemo vidjeti kako je grad nastao iz jednog oblika kulture – onog intelektualnog, i sa sobom je donio onaj habitualni – gradski način života. Svjedočimo vremenu u kojem se gradovi izuzetno sporo, ali ništa zato manje činjenično, mijenjaju od nekoć industrijskih sfera u nove, tehnološke¹⁴, ali i privatne sfere. Stanovnici gradova sve češće inzistiraju na „ekološkom“ odnosno „organskom“ uzgoju hrane i posljedično, sve se češće okreću vlastitom uzgoju u svojim gradskim domovima. U ovim je slučajevima znanost o permakulturi nužna kako bi se moglo ostvariti ovo poboljšanje kvalitete života u gradu. Istovremeno se mijenja i kultura te narav samoga grada.

„Priroda ima svoje vlastite načine [razvitka] u svojem vlastitom vremenu, i prekidanje njezinih načina može biti zaista devastirajuće i opasno po ljude. S druge strane, oponašanje takvih sustava i njihovih obrazaca [i uzoraka] osigurat će uspjeh i produktivnost u permakulturnim sustavima koje su dizajnirali ljudi“ (Peeters, 2011: 430).

Praktičnih je primjera permakulture toliko mnogo koliko je podneblja na Zemlji u kojima se permakultura može prakticirati. Postoje inicijative, akcije, organizirana događanja u

¹⁴ U suvremenom je gradu prisutno obilje tehnoloških opcija za korisnike grada, a istovremeno – to je i privatni prostor koji naseljavaju ljudi koji sve više i više žele zdravo jesti i uopće – živjeti.

trajanjima od nekoliko dana pa sve do pravih permakulturnih naselja koja održavaju sama sebe čak i na nekim od najsirovijih klimatskih uvjeta kao što je to polu-pustinja u američkoj saveznoj državi Arizoni. Veliki dijelovi Indokine odnosno Tajlanda, Vietnama, Taiwana itd. čitavo državno poljoprivredno gospodarstvo temelji na nekom obliku permakulture. Ovdje ćemo iznijeti koncept zajedničkih vrtova samo zato što se zbog svoje hibridnosti ubraja među najzanimljivije oblike prakticiranja permakulture.

6.1. Zajednički vrtovi

Zajednički su vrtovi primjer „urbane permakulture“ odnosno to je jedan model implementacije permakulturnih elemenata odnosno vrijednosti i načina života na urbani krajolik. Radi se o praksi zakupa gradskih vrtnih površina (ili o uređenju zemljišta oko nekih stambenih zgrada) te provedbi permakulturnog načina života na taj način da oni koji žive u zajednici dijele poslove (i plodove) na imanju. Ono što je ključno da bismo ovu vrstu organizacije mogli nazvati permakulturom jest Peetersova „divljina“ odnosno puštanje vrsta da se same razvijaju te da im čovjek pomaže samo onoliko koliko mora.

Primjeri zajedničkih vrtova česti su u nordijskim gradovima poput Stockholma i/ili Osla – u samom centru grada, između stambenih zgrada i obiteljskih kuća, možemo pronaći stanovite „kontra-urbane“ pejzaže tj. infrastrukture koje nude korisno provođenje slobodnog vremena za sve članove obitelji, uz edukaciju o uzgoju hrane te beneficije konzumacije prirodnih proizvoda koje je čovjek sam uzgajao odnosno s kojima je (bio) povezan.

Slika 4. Zajednički vrtovi

Izvor: Sjauw, A. (2018.) Urban Agriculture. *Urban Green Blue Grids.com*. Dostupno na: <http://www.urbangreenbluegrids.com/agriculture/> [09.09.2018.]

6.2. Ostali primjeri

Kada bismo sada odjednom krenuli nasumično i predano tražiti oblike permakulture koji su prisutni u svijetu, začudili bismo se različitim i mnogobrojnim rezultatima koje bismo našli. Odrast se kao pokret može nazvati oblikom permakulture, s obzirom na to da je od nje nastao, a i svaka frakcija ovog načina života (pa čak i ako ima religijske ili odrednice revolucionarnog društvenoga pokreta) zasebno stoji kao neminovan alternativan primjer života permakulture. Vidjeli smo sugestije Fräsera, Finci i Kiševih kako je permakultura zapravo oduvijek ovdje – ona je prvi oblik tumačenja nužnosti za preživljavanjem i prvi rezultat upoznavanja čovjeka i prirode i kao takva tek je krajem 20. stoljeća postala institucionalizirana kao koncept te je tak kasnije dobila mnogobrojne svoje frakcije.

Postoje mnogi samostani duž uglavnom mediteranskog dijela Europe u kojima relativno izolirani redovnici i redovnice žive permakulturu, ali hibridan oblik permakulture i katolicizma. Postoje pojedinci koji su „Digital Natives“ (dakle, pojedinci rođeni u eri Interneta), još mladi ljudi, koji se okreću jednom sasvim naizgled nespojivom načinu života, a

to je urbana permakultura uz ipak mnoštvo interkontinentalnog kretanja, posjećivanja drugih permakulturnih naselja i radionica te izmjene iskustava i vještina.

Veliki je „boom“ u smislu popularnosti doživio isto stanoviti pokret održive gradnje kuća za obitelji, pa zatim većih zajednica, sela, a u budućnosti će nesumnjivo biti i sasvim permakulturnih gradova.

Priroda je prirode, iako šašavo zvuči, ali tako je – da se širi, da raste i da se razvija. Samo je prirodne sile i čovjekov utjecaj može devastirati. Srećom, živimo u vrijeme povezanosti koja polučuje zadovoljavajuće rezultate u području permakulture i vjera je ovoga rada da ono čemu se utire put je jedan noviji, zdraviji način života, u skladu s prirodom i uz racionalnu distribuciju resursa, a na globalnom planu na kojem će se pojaviti u nevjerojatno različitom, obimnom i versatilnom broju praktičnih oprijemljenja svakodnevnog življenja permakulture.

7. Zaključak

Permakultura je koncept koji je nastao u revolucionarnom ključu: krajem 20. stoljeća odnos čovjeka spram prirode polučio je toliko negativnih rezultata da je započeo (iniciran na Zapadu, odakle je problem i krenuo) globalan diskurz o ekologiji, održivom životu, uzgoju i novom modelu života na Zemlji koji bi joj bio komplementaran namjesto da narušuje organizam koji ona jest. Iz početne matrice permakulture koja se odnosila na koncept „permanentne agrikulture“ odnosno uzgoja komplementarnih kultura koje jedna drugoj pomažu da se razvijaju, uz minimalni trud čovjeka koji se više svodi na usmjeravanje prirodnih tokova negoli na sustavno i svakodnevno obrađivanje zemlje.

Nakon općeg prihvaćanja pojma (unatoč njegovom općem nepotpunom razumijevanju), permakultura se koristi kako bi opisala alternativan način života – povezanost čovjeka i prirode te iskorištavanje prirodnih resursa na mudar način kako bi čovjek samoga sebe održao na životu i to na što kvalitetniji način. U kontekstu agrikulture, govorimo o (u najvećem broju slučajeva i najširem teorijskom smislu) „kružnom načinu gradnje“ pri kojem se počinje od uspostavljanja sklada u samome sebi, a u prirodi; odatle se kreće u gradualnu gradnju poljoprivredne infrastrukture odnosno gospodarstva koje ima biti u što ljepšem skladu sa zakonima Prirode (klima, tlo, biljne i životinjske vrste itd.) onoga mjesta na kojem se pojedinac nalazi. Na ovaj način život individue održava samoga sebe bivajući strukturnim funkcionalnim dijelom prirodnih procesa i mehanizama.

Još je jedan element bitan i štoviše – ključan kada govorimo o permakulturi kao agrikulturi i kao načinu života, a to je koncept zajednice.

Kada govore o motivima koji su ih potaknuli da se odluče na ovaj način života, ljudi koji žive permakulturu gotovo nikad u objašnjenju ne izgovaraju riječ „revolucija“. Najučestalije su riječi „priroda“ i „sklad“ te „sloboda“ od – negativnog seta označitelja poput „konzumerizam“, „industrijsko društvo“, „materijalizam“ i slično; stoga se može činiti da je ekologija ne neki način sekundaran motiv ovim ljudima, a revolucionarni je i kontra-kulturni refleks jači. Ipak, kada dulje i „dublje“ popričamo se ljudima koji žive permakulturu vidimo snažno vjerovanje da promjenom samih sebe i vlastitih energija – oni faktično u svakom

trenutku mijenjaju svijet. Za njih, svijet je organizam, biće kao što je to i čovjek, a čiji je čovjek sastavni dio. Priroda i njezini zakoni jasni su, te kako bi Svijet (Zemlja, Priroda) funkcionirao optimalno, čovjek se mora prilagoditi istom, namjesto da narušava njegove zakonitosti.

Zanimljiva je i neobično neodrediva povezanost slavenske mitologije to jest elemenata iz iste te permakulture kao koncepta koji obuhvaća. Ono što ovu povezanost čini zanimljivom jest činjenica da joj se ne naziru granice, pa sve i da odredimo neke stručne znanstvene kategorije po kojima bismo lakše mogli prikazati povezanost ova dva pojma, ipak „to ne bi bilo to“ zato što su materija onoliko različite koliko su strukture slične, ali ipak je najbližnja odrednica ona koja se javlja na simboličkoj razini te koja indicira na ključne riječi od oba ova pojma, koncepta, a zapravo na praktičnom nivou – rasi se o procesima.

U principima je slavenske mitologije, isto kao i u principima permakulture prirodna transformacija najjača sila i kao takva ona predstavlja moć. To je centralni koncept oba pojma: transformacija i njezina konstantnost unutar efemernog iskustva života koje je potrebno ispuniti racionalnim aktivnostima u skladu s našim okruženjem, a kako bi isto moglo biti optimalno implementirano u prostor, ali i samu individuu.

Prostor je kao takav također jedan od zanimljivih koncepata na koje se permakultura odnosi: iskorištenost prostora u svakom njegovom smislu te sa svim njegovim karakteristikama. U prostoru prirode u koju je smješten čovjek događa se konstantna transformacija u kojoj „magijski moment“ predstavljaju one transformacije koje ne bi bile moguće niti za očekivati bez aktivnog čovjekova djelovanja. Iste su u povijesti bile često popraćene ritualnim praksama u simboličkoj službi isticanja čovjekove povezanosti s prirodom i svim Svijetom unutar nje, te kao stanovita „zazivanja“ ili „molbe“ toj istoj velikoj generativnoj sili koje smo dio – do bude blaga prema našoj svakodnevnici o čijim aktivnostima i ishodima ovisi naš život kao takav, bez obzira na povijesni kontekst.

Ono što je ključno da Zemlja opstane kao mjesto Života jest razložno i odgovorno upravljanje resursima (što prije svega podrazumijeva obrazovanost odnosno informiranost). Ovi su ljudi pioniri u jednom sasvim neobičnom (kontra)kulturnom načinu života koji, iako pokazuje sve religijske elemente, ipak definitivno nije religija, ali opet – kada bismo rekli da u permakulturi

ne postoje instance koje su „svete“ – ne bismo mogli biti dalje od shvaćanja ovog koncepta, načina mišljenja, načina življenja i načina gradnje svog imedijatnog okruženja (djelovanja počinjanjem od samoga sebe te širenja kruga balansa prema vani).

8. Bibliografija

- Abramović, M. (2005). Balkan Erotic Epic. *Li-ma.nl*. Dostupno na: <http://www.li-ma.nl/site/catalogue/art/marina-abramovic/balkan-erotic-epic/9603> [22.08.2018.]
- Alosnys. Eco-centre pédagogique en permaculture. Dostupno na: <https://www.alosnys.com/> [11.07.2018.]
- Anthropology Research. (2018.). Navajo. *Antropology I-Research.com*. Dostupno na: <https://anthropology.iresearchnet.com/navajo/> [09.09.2018.]
- Bardos, L. (2018.). Permakultura i odrast: sestrinski pokreti za sistemsku promjenu. *Medium.com*. Dostupno na: <https://medium.com/dobra-ekonomija/permakultura-i-odrast-sestrinski-pokreti-za-sistemsku-promjenu-f2a60446a83a> [04.09.2018.]
- Bell, G. (1992.). *The Permaculture Way: Practical Steps to Create a Self-Sustaining World*. Hampshire: Thorsons Pub.
- Burnett, G. (2004.). *Permakultura – vodič za početnike*. Zagreb: Što čitaš?
- Birnbaum, J. et. al. (2014.). *Sustainable Revolution: Permaculture in Ecovillages, Urban Farms and Communities Worldwide*. Berkley: North Atlantic Books.
- Davey, B. (2014). Schools of Thought on DeGrowth. *Doomstead Dinner.net*. Dostupno na: <http://www.doomsteaddinner.net/blog/2014/10/04/schools-of-thought-on-degrowth/> [07.09.2018.]
- Eagleton, T. (2016.). *Culture*. New Haven and London: Yale University Press.
- Finci, P. (2017.). Mit i imaginacija. *In Medias Res*, 6 (10), 1487-1496. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/267594> [05.09.2018.]
- Fraser, J. G. (1922.). The Golden Bough: The Myth of Adonis. *Bartleby.com*. Dostupno na: <https://www.bartleby.com/196/76.html> [22.08.2018.]
- Island Breath. (2017.). Degrowth. *Island Breath.org*. Dostupno na: <http://www.islandbreath.org/2017Year/02/170224degrowth.jpg> [07.09.2018.]
- Kallis, G., Demaria, F. i D'Alisa, G. (2015.). Degrowth: A Vocabulary for a New Era. Dostupno na: https://www.researchgate.net/profile/Federico_Demaria/publication/312967823_Introduction_to_Degrowth_A_Vocabulary_for_a_New_Era_2015_PDF/links/5921

[33100f7e9b99793fccc9/Introduction-to-Degrowth-A-Vocabulary-for-a-New-Era-2015-PDF.pdf?origin=publication_detail](https://www.researchgate.net/publication/33100f7e9b99793fccc9/Introduction-to-Degrowth-A-Vocabulary-for-a-New-Era-2015-PDF.pdf?origin=publication_detail) [08.09.2018.]

- Katunarić, V. (2012.). *Putovi modernih društava*. Zagreb: Antibarbarus.
- Kiš, K. i M. (2014.). *Permakultura*. Zagreb: Planetopija.
- *Kopriva*. Aktivnosti udruge Kopriva. <http://kopriva.hr/kopriva/> [15.09.2017.]
- Lockyer, J. i Veteto, J. R. (2013.). *Environmental Anthropology Engaging Ecotopia: Bioregionalism, Permaculture, and Ecovillages*. New York and Oxford: Berghahn Books.
- London, S. (2005.). *Permaculture: A Quiet Revolution – An Interview with Bill Mollison*. <http://www.scottlondon.com/interviews/mollison.html> [31.08.2017.]
- Losardo, M. (2016.). *New Ways of Living, as Old as the World: Best Practices and Sustainability in the Example of the Italian Ecovillage Network*. London and New York: Studia ethnologica Croatica.
- Mars, R. (2005.). *The Basics of Permaculture Design*. London: Permanent Publications.
- Mollison, B. (1996.). *Permaculture A Designers Manual*. Tyalgum: Ag Access.
- Mollison, B. i Holmgren, D. (1990.). *Permaculture One: A Perennial Agricultural System for Human Settements*. Tasmania: Tagari Publications.
- Orzanna, R. (2018.). First international meeting of the Feminisms and Degrowth Alliance (FaDA). *Degrowth.org*. Dostupno na: <https://degrowth.org/2018/08/04/first-international-meeting-of-the-feminisms-and-degrowth-alliance-fada/> [09.09.2018.]
- Peeters, B. (2011.). *Permaculture as Alternative Agriculture*. Kasarinlan: Philippine Journal of Third World Studies, http://www.journals.upd.edu.ph/index.php/kasarinlan/article/viewFile/3511/pdf_149 [12.09.2017.]
- Pešak, S. (2014.). *Fine niti lokalnih ravoja*. Zagreb: Zelena mreža aktivističkih grupa.
- Pokos, V. (2013.). *Permakultura*. Glasnik zaštite bilja, <http://hrcak.srce.hr/162727> [22.08.2017.]

- Research & Degrowth (R&D). An academic association dedicated to research, training, awareness raising and events organization around degrowth. (2018.). *Degrowth.org*. Dostupno na: <https://degrowth.org/> [09.09.2018.]
- Sjauw, A. (2018.) Urban Agriculture. *Urban Green Blue Grids.com*. Dostupno na: <http://www.urbangreenbluegrids.com/agriculture/> [09.09.2018.]
- Šimleša, D. (2012.). *Energija za budućnost: vodič kroz Centar znanja Reciklirano imanje*. Zagreb: ZMAG.
- Weiser, K. (2017.). The Navajo Nation. *Legends of America.com*. Dostupno na: <https://www.legendsofamerica.com/na-navajo/> [09.09.2018.]

9. Popis slika i prikaza

Popis prikaza

- **Prikaz 1.** Prikaz šireg pogleda na koncept permakulture odnosno svega što isti uključuje..... **str. 15**
- **Prikaz 2.** Veliki Pečat Navajo naroda..... **str. 22**
- **Prikaz 3.** “Svi“ koncepti koje uključuje odrast.....**str. 29**
- **Prikaz 4.** Prikaz šireg pogleda na koncept odrasta odnosno svega što isti uključuje..... **str. 31**
- **Prikaz 5.** Način gledanja na svijet iz aspekta odrasta prilično je polaran..... **str. 32**
- **Prikaz 6.** Permakulturni vrt odnosno manje permakulturno gospodarstvo..... **str. 35**

Popis slika

- **Slika 1.** Prikaz iz djela Marine Abramović „Balkan Erotic Epic“ iz 2005. godine u kojem je prikazana ovisnost i stoga povezanost čovjeka s prirodom..... **str. 13**
- **Slika 2.** Navajo žena na tradicionalnom tkalačkom stroju, fotografija iz 1915. godine..... **str. 23**
- **Slika 3.** Radionica permakulturnog dizajna, 12.04.2018..... **str. 39**
- **Slika 4.** Zajednički vrtovi..... **str. 47**